

Diftonguselemzések sármelléki hangfelvételekről

I. Sármellék múltjából

Sármellék a Balaton zalai végén levő ún. Kis-Balaton védett terület közvetlen környezetében, „Kizsbalatontü”-ben fekszik. A mai község Égenföld kisközség és Sármellék közigazgatási egyesítése folytán keletkezett. Mindkét település nagy múltra tekint vissza. Égenföld a középkorban Hegenfölde királyi birtok volt, és 1389-ben, Bezzegd határjárásakor is, még várszolgák földje. 1417-ben kapta új adományul a Marcali család. Lakosságának nagy része a török hódoltság alatt kipusztult vagy elmenekült, és csak a XVIII. század derekán népesült be újra különféle telepésekkel, jobbára nyilván németekkel, mert Korabinszky 1786-ban még „Ein deutsches Dorf”-nak mondja. Vály András¹ ezt írja róla: „*Elegyes német falu* Szala Vármegyében, földes Ura Gróf Széchenyi Uraság, lakosai katolikusok, fekszik Sármellyékhez közel s ennek filiáléja, Balaton tava mellett, Keszthelytől mintegy fél mértföldnyire”. Kétségtelen tehát, hogy a XVIII. század végén még a németség volt többségben, magyarosodása azonban rohamosan haladhatott, erre enged következtetni az a tény, hogy Vály a második kiadásra szánt kéziratában az „elegyes német falu”-t már „magyar falu”-ra javította ki. Égenföld határa a múlt század utolsó harmadáig a Széchenyi család birtokában volt, majd Festetich Tasziló herceg vásárolta meg, és itt telepítette le volt gazdasági cselédeit, akik között a község területét felparcellázta. Mai lakóiról „Zalavármegye ismertetőjé”-ben (Sopron, 1935, 214) ezt olvashatjuk: „A község jelenlegi lakosai tehát a Festetich-uradalom gazdasági cselédeinek utódai”.

Sármellék nevét 1474-ben találjuk meg első ízben okleveleinkben. Ez évben Kustani Benedek birtokában volt. A török hódoltság idején — Égenföldhöz hasonlóan — teljesen elnéptelenedett, s még az 1715. évi országos összeírásban sem szerepel a lakott helyek között, csak 1786-tól kezdve találkozunk ismét nevével az összeírásokban, melyekben római katolikus falunak van feltüntetve gróf Festetich és több köznemesi család tulajdonában.²

Ebből a rövid ismertetésből is kitűnik, hogy Sármellék lakóinak legnagyobb része a XVIII. században különböző vidékekről idekerülő magyar

¹ VÁLY A., Magyarország leírása, Pest, 1799, I, 545.

² HOLUB JÓZSEF, Zala megye története a középkorban, I, Pécs, 1929.

BÁTORFI LAJOS, Adatok Zala vármegye történetéhez, I—V, Nagykanizsa, 1876—8.

NAGY IMRE, Zala vármegye története, I—II, Bp., 1886—90.

SZEGHALMY GYULA, Dunántúli vármegyék, Bp., 1939.

és német telepesek utódaiból formálódott ki a mai zalai típusú, s beszédük ma szervesen illeszkedik bele a zalavidéki nyelvjárásba. Közülük ma már senkisé is tud németül, és csupán a német családnevek árulják el viselőik származását.

2. A hangfelvételes gyűjtésről

Mint kijelölt nyelvatlaszponton 1952 decemberében végeztem hangfelvételes nyelvjárásgyűjtést egy „Eicor”-típusú szalagos magnetofonnal, melynek anyagát azután 30 cm-es Pyral hanglemezekre vittem át.

A gyűjtést a következőképpen végeztem: megérkezésem első két napján húsz családot látogattam meg és tagjaival többször beszélgettem rövidebb-hosszabb ideig. Ily módon megfelelően tájékozódtam a falu nyelvhasználatáról. Beszélgetések közben szerzett tapasztalataim és benyomásaim alapján választottam ki a hangfelvételezésre legalkalmasabbaknak talált közlöket. Munkám céljáról beszéd közben természetesen szó esett, hangfelvételezésre azonban csak akkor került sor, amikor már a barátságos, minden bizalmatlanságtól mentes légkört sikerült megteremtennem. Ezután szűk körben, mindenkinek megszokott családi otthonában készítettem el a hangfelvételeket, mégpedig úgy, hogy *beszélgetésünk minden mozzanata rákerült a magnetofonszalagra*. A beszélgetés felveendő anyagát nem készítettem elő, nem mondtam el, hanem ahogyan a beszélgetés során spontán módon felvetődtek az egyes témák, úgy rögződtek meg. A beszélők nem is gondoltak a felvételezésre, arról teljesen megfeledkeztek, hiszen egy óra alatt csupán egyetlenegyszer cseréltem orsót. Így a spontán beszélgetés folyamán önkéntelenül bukkantak fel és rögződtek meg mindazok a nyelvi formák és hangtani jelenségek, amelyek a beszélők nyelvközösségének jellegzetes sajátosságai. Az ilyen spontán társalgások anyaga különösen gazdag nyelvi anyagot szolgáltat az emfaticum és érzelmek nyelvkifejező formáinak tanulmányozásához, mert egy-egy kérdésemre a lehető legtermészetesebb módon reagáltak a beszélők, és adták meg helyeslő, erősítő, kétkedő vagy csodálkozó színezettel átszótt válaszukat.

Nézetem szerint a mai technikai lehetőségek mellett eredményes nyelv-búvárlatra magnetofonos gyűjtés nélkül nem is lehet gondolni, hiszen a nyelvjárási gyűjtést ma úgy végezhetjük el, hogy a beszélgetés teljes anyagát hangszalagra vehetjük fel, s a beszédhelyzet a maga hús-vér valóságában rögződik meg (HEGEDŰS LAJOS: Mnyj. II, 1953, 3—17). A technika legújabb vívmánya pedig: a *mikrobarázdás hanglemezátvitel* lehetővé teszi csaknem egy órás beszélgetés anyagának egyetlen hanglemezen való tárolását.

A teljes beszélgetés anyagának megörökítése nyelvi szempontból nemcsak azért fontos „*akusztikai nyelvemlék*”, mert az eredeti beszédhelyzetet minden kísérő jelenségével együtt (hangsúly, melódia, beszédritmus stb.) adja át a kutatóknak, hanem azért is, mert csak a nyelvkutató által feltett kérdés és az arra nyert válasz egybevetése nyújthat igazi képet a helyes jelentésről, a mondat értelmének és felépítésének valódi formáiról, sőt a szóhasználat aktualizálásának bizonyos mozzanatairól is. A kérdés és feleletekben pergő társalgás megbízható nyelvi anyagnak mondható, mert a beszélőnek a beszéd hevében nincs ideje arra, hogy valódi nyelvhasználatát álcázza. Erről a gyűjtés részletei meggyőzhetnek bennünket.

A község nyelvhasználata — akárcsak más nyelvjárási területen is — nem egységes. Vannak, akik nyelvkifejezési módjukban minden nyelvjárási jelenséget szinte maradéktalanul felszínre hoznak, akiknek nyelvébe a köznyelvi formák csak igen csekély mértékben hatoltak be. Főleg idősebb nők és férfiak tartoznak ide, de az ilyen típus nem megy ritkaságszámba a középkorú nők körében sem. Közölt szövegeinkben ennek a típusnak megismerésért Nagy Gáborné Tislér Anna 68 éves földművesasszony, akinek családja egyébként JANKÓ JÁNOS³ szerint is a legrégebb égenföldi telepések közé tartozik, mert nevüket a XVIII. századi jegyzőkönyvekben már megtaláljuk.

Idősebb és középkorú férfiak — bár a nyelvjárási sajátosságokkal jelentős mértékben élnek — mégis nagyobb köznyelvi beszüremletről tanúskodnak nyelvhasználatukban. Ennek a rétegnek képviselője Bonczföldi János 76 éves volt napszámos, akinek családja ugyancsak régi e vidéken (JANKÓ i. m. 155).

Végül meg kell említenünk a beszélőknek azt a rétegét, amely a gyakori piacozás, munka, művelődés vagy a mozgalmi munkába való intenzívebb bekapcsolódás folytán sokat érintkezik városiakkal, s így nyelvükbe nagyobb mérvű a köznyelvi behatolás. Ide tartozik a középkorúak s főleg a fiatalabbak egy jó része. Ennek a típusnak képviselője bizonyos mértékben Fülöp Józsefné Bonczföldi Mária 47 éves földművesasszony.

A fent említett rétegződés a diftongusok használatában is visszatükröződik: az első típus a legteljesebben és legfeltűnőbbben él a kettőshangzókkal, a második réteg már csak bizonyos típusú diftongusokat használ (az *a*q**-típusút pl. nem) valamivel kisebb terjedelemben, a harmadik réteg pedig csak gyengén diftongizál, viszonylag ritkán.

3. A diftongusok

Diftongusnak általában két magánhangzó egyszótagos kapcsolatát nevezik a szakirodalomban.⁴ Ez azt jelentené, hogy a két magánhangzó közül csupán az egyik elemnek van szótagalkotó értékű nyomatéka, a másik viszont alárendeltebb szerepet játszik, ez csak ún. *simulóhang* vagy *félmagánhangzó*. Némelyik kutató azonban óvatosabb a fogalmazásban, és úgy érzi, hogy ezek a kétmagánhangzós kapcsolatok nem alkotnak mindig egy szótagot, csupán akkor, ha a két magánhangzót egy hangnyomáscsúcs, egy maximális energia-kibontakozás fogja egybe. SCHMIDT, P. W. már meghatározásában azt mondja, hogy a két hangelem „csak akkor alkot egy szótagot, ha a kettő együttesen csupán egyetlenegy nyomáslökést kap” (Anthropos II, 582). FORCHHAMMER, J. (Allgemeine Sprechkunde, Heidelberg, 1951, 156–7) még pontosabban írja körül az egyszótagúság lényegét: „Diftonguson ... két magánhangzó egyszótagos kapcsolatát értjük. Ebből a meghatározásból következik, hogy a két magánhangzó nem határolódhatik el egymástól a zöngé gyengülésével, mert

³ JANKÓ JÁNOS, A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei, Bp., 1902, 155, „Családnevek” c. fejezet.

⁴ SIEVERS, E., Grundzüge der Phonetik⁵, Leipzig, 1901, 160; — JESPERSEN, O., Lehrbuch der Phonetik⁵, Leipzig—Berlin, 1932, 194; — MENZERATH, P., Der Diphthong, Bonn—Berlin, 1941, 22, 61, 98; — BÁRCZI GÉZA, Fonetika, Bp., 1951, 26; — DEME LÁSZLÓ: Mnyj. II, 1953, 31.

ezáltal a szótag tüstént két szótaggá válnék és a diftongus kétszótagos kapcsolattá lenne". Az egy-vagy kétszótagúságra nézve oly lényeges hangnyomást azonban eddig nem tudták megvizsgálni, mert technikailag nem állott olyan fejlett műszer a kutatók rendelkezésére, amelynek segítségével megbízható értesüléseket szerezhetek volna a diftongus egyes elemeinek nyomásértékéről. Csak legújabban sikerült olyan készüléket építeni (Brüel—Kjaer nagy sebességű szintíró készülék), amely igen nagy pontossággal jelzi a hangnyomás legkisebb ingadozását is. Evvel a készülékkel végzett vizsgálódásaim mutatták meg, hogy a magyar nyelvjárások diftongusainak kétféle realizációja lehet: a) az esetek jelentős részében a diftongus két hangeleme *egy energiakibontakozásban* egyesül, azaz *egyszótagú*; b) gyakran tapasztalható azonban az is, hogy mindegyik komponens önállóan, külön tapacsúccsal képződik, a két hangnyomáscsúcs között pedig a zöngégyengülése, nyomásminimum következik be; ilyenkor *kétszótagú* realizációval kell számolnunk. Sármelléki hangnyomásfelvételeimen mindkét típusra számos példát találunk. Nyilvánvaló tehát, hogy a diftongus lényegét nem egyszótagúsága, hanem fonológiai egyértékűsége szabja meg.

A diftongusokra nézve jellegzetes a két elem a) hangszínelakulása, b) időtartameloszlása, c) nyomatékeloszlása és d) rezonanciája. A sármelléki diftongusok hangszínét szubjektív lehallgatással és számos ellenőrzéssel igyekeztem meghatározni. A hangszín megváltozását, modulációját kimogrammmokon és oscillogrammokon tanulmányoztam, és így tettem szemléltetővé; az időtartameloszlást kimogrammmokon és oscillogrammokon mértem ki század másodpercekben; a nyomatékeloszlás nagyságát Brüel—Kjaer-féle nagy sebességű szintíró készülékkel (2301 típ., 50 db potencióméterrel és 700 db/sec sebességgel, 100 mm/sec szalagebességgel készültek a felvételek); a hangmagasság változását pedig automatikus hangmagasságjelző készülék segítségével határoztam meg. A következőkben az a)–c) elemzések eredményét közlöm.

4. Az elemzések alapjául szolgáló hangfelvételryészetek

A sármelléki magnetofonfelvételek anyagát számos lehallgatás után ártírtam, és elkészítettem a nyelvjárási szövegeket. A hangnyomásméréseket közvetlenül magnetofonról, az oscillogrammokat és kimogrammokat pedig hanglemezekről készítettem.

Kenyérsütés

Hát az édesanyám házájánál — mer sokan vótunk, hetén — | minden hétén sütöttünk kenyeret. | Mékszitátug, behosztuk a lisztet a kamurábo, mékszitátuk | teknyűöbe. | Akko rátöttük a teknyötartuöt. | Akkòr | méktöttük a kovászd, de először megáasztottuk a sütnyivaluöt. | A sütnyivalót méktörtük, megáasztottuk. |

H: Tettek-e bele régente valami mást is? | Komlót vagy ijesmit? | *Komlót szoktug beleténnyi, hátha vòd, de hát | ritkán vót itt a zerdüön. | Ritkán. | H: Az erdőbe szették a komlót? | Itt a zégénfödi erdüöbe. | H: Igen. | Asztán akkòr | mëkkevörtük | estë | a kovászt, | ako rátöttük o | ollan kës | iziét,*

hát ojjan | hugyam monygyam még no! | H: Ijen fa, nem? | *Ijjen kis izié vuot, ollan kis lájtèrja-fórma izzié.* | H: Ahà. | *Asztá még átulérte já iziét, kovásztartvót. | Akkòr | létakártuk. | Mèglisztèsztük, létakártuk, | mèkkét a kovász réggère, | akkor mègdagasztottuk, | kiszakasztottuk mink, | kiszakasztottuk szakasztuóbà. | De ollan izs vót, aki mèkhatta teknyóbe kèlni | a kováz vaty hát szóval a kényeret. | De min ki szottuk szákasztanyi, | asztán akkor | mèkkét a szakasztuóbà, | kemènce fütt, | mèkfütt arra a kemènce.*

H: Mivel szoktág befíteni, a kemencét? | *Fávol.* H: Itten fa. Úty hogy nem szoktak it kukoricaszárral vagy ijesmivel? | *Nëm.* | *Nëm. Aszt nëm értyük, ahho nëm értünk.* | H: It vam biztos erdő a közelbe, ugye? | *Van, it Szalábò izs vuot, még itt asz, hát az Ègènfödnek izs vót èrdeje.* | H: Igen. | Na mostan honnan tuggyák mek, hogy jó mos má a kemence, jó be van fütve? | *Hát ugyè annyi mennyiségű fájd vittünk, kièt öl fábu abbu má mèksüt.* | H: Na most | megnészték a kemencét, hogy elég forró-e? Valamivel? | *Nëm,* | *Hát ugyè tuttuk, hogy júz, akko csak kihusztuk, kipemetèdtük, | akkor a kényered berottuk.* |

H: Most à | paraszát, a szenet aszt mivel huszták ki? | *Hoty huszták? | Szé, szémvonyóvól.* | H: Igen. | *Olan fábu van ollan | izié, ijenfórma je!*⁵ | H: Igen. | *Asztán akkor avvo kihusztuk, akkor | csuhapemette, — tuggya mi az?* | H: Pèrsze. Hogyne! Igen. | *Kukoricò.* | H: Nálunk is az van, a mi falungba. | *Asztán akkor avvo kipemetötüg, beráktuk. | Mègmozsdattuk. | Kizs vizzè szoktunk, mèk hát amikor vót tej is | ugyè hát avvól is. | Asztán akkor mèksüt. Két vóra ólatt.* |

H: Mikor betették, itt szokás volt-e | keresztet húzni rá, vagy mondani valamit? | *Hát a Jézus nevébe, ugyè.* | *Kèrésztét husztunk rájò lapóttól. | Igy a | kemènce | szájjáágro.* | H: Hányszor szokták? | *Háromszor.* | H: No most akkor meddig völd bent | a kenyér? | *Két órájòs, | két órájò mèksült, | de ókor má fölemelèdò, ha mèk két óra után benn, akkor ugyè | fòhuzza ja aszt a belet ottu héjyátù.* | *Ha két óra után mèk sok üdejig bem van.* |

H: Na most mikor betették, akkor à | kemencének vót-e valami szabá-jozója vagy | *Igèn, há vuot neki je kis'* | H: Hoty hívják? | *Ojtaja.* | H: Aszt hoty hívják? | *Kemènceajtuo.* | H: Igen. | *Háthà id bem va. Ha kùm van a kiskonyhábu, | akkor még èty kù vaj ègy | ègy, ègy darab boádok, hát valamit odatèttünk.* | H: Igen. | Mit tettek oda ety kút vagy? | *Èk követ, ollan naty követ, vagy van ojam boádok. | Hát kiná millen vót.* |

H: Na mostan akkor | amikor | kész? | *Hát akor kiszèggyük.* | H: Na most szoktak-e kenyértésztából még valami mást is sütni? | *Hát èk kis langal-luèt. | Aszt mèk | elapètottuk a lapótra, ojàn szélèsèm, mind a lapóat, hát | mind az ujjom igy ijjen vòstag lét, asztán akkòr | létürügettük a hamúbù, tol-sòpruève lèsòpòrtük, | asztán akkòr | mèkkentük èk kizs zsírúz, èk kis tiéffölle. Hát juo vuot.* | H: Jó az bizony, nagyon jó. | Mostanába sütnek-e még így | idehaza? | *Most nëm sütünk, hallà.* | *Most ugy vèszünk kényeret.* | H: De szépek vótak ezek a házi sütések, ugye? | *Szièpèk, | még juó is. | Suot mèc | èggy-èf fé marokko szoktung beletènnyi | mink mindèn kényèrbe. | Hat kényeret sütòt-tünk, hat fièmarok suot.* |

⁵ A beszélő kezével megmutatja a szénvonó formáját.

Beszélgetés a kukoricatermesztésről

Hát az én lánkoromban⁶ | vizezs vuót a berék. | Űgy aqstuk | ásuóval | a kukoricaföldéket, a riépa⁷ödét, a káposztafüödét. | Akkor | oda lett üösszel a ganyé vive, me nem leheted bemenni. | Akkor uty kosárbo hoztuk. Kiliggattuk osztán ugy raktug bele a | iziébe, | a lakagba ja ganéjt | kosárbo. | Akkor a raktuk, | akkor ek kis füödét tettünk rájjo. | rágléptünk. | akkor osztá ut tettünk hat-hét szeméd vaj⁷ ötöt, hát hogyan gyütt. | sztá⁸ földekre rátettük így a kapgát. | H: És akkor úty ki is száratt addigra, ugye? | Igén. Asztá ot kikét. | No akkor asztám mékkapátuk ugy | pünkös ta⁹ájbo. | Akor pünkösdsre ára má gnyjira megerősödöt, hoty szép kapínyivaluo vuot. | Másoccor még mikor nö, akkor kiéggyesztük,⁹ csak három szálot hattunk egy-éb bokorbo. | Akkor | julius, | junius utollábó, | junius utollábó akkor | másoccor mék | tütöttük, | méktöttük, hát a zemetet kihusztuk, ahü vuot, | asztá szépe méktöttöttük ugy bokora, ojan karikóssan. | Na asztán akkor | esz szépen kihozta fejjét áagusztus | elejibe. | H: Hoty hífták eszt a fejit, amit kihozott? | Hacs csak | H: Mi vót annak a neve? | Hacs csak feje, | cimére, | feje. | Na asztá beérött | ugy a izié, szeptembér dèrekaágo | beérött. | H: És úty szép termés szokott ott a beregbe lenni? | Sziüep, | sziüep! | Hát ollan nem vót mind a szárosz füödön, | de azér meglehet. Hát abbó hizlótung disznó¹⁰t, mék hát | magunk is,¹⁰ mer még régén sok kukorica edellett mégett, | megévett a paraszt. | H: Hogy ették itt a kukoricát? Minek szokták? | Hát kényérbe is, | pruószágnok, | asztám még | pogácsá-
nak, | mikor má disznó¹⁰t ötünk. |

H: Igen. Aszt hoty csinálták az ijen kukoricapogácsát? | Hogyán? | É kis fóruó vize. Beletették a börcöd,¹¹ beleváktuk a pórcöt, | é kizs zsirt is tettung bele, | asztán akkor mék fóruó vizé gyártuk még, asztá akkor összeágt. | H: Más nem is jöd bele? | Ék kis súz, | más nem. | Hát ugyé | uras helekén tészneg be¹²le cukrot is, | de hát a parasztnak jó, | juo van ugy is, | mer hát nem is kerüt.¹² |

H: Na mostan akkor hoty történik a kukoricának a leszedése? Akkor hoty történt? | Hát akkor elméntung, vuod ben tök is sok. | Disznó¹⁰tök, még ollan dinnyetök. | Hát én ugy mondom, min régém montágt. | H: Űgy, úgy! | Az a dinnyetök az mijen vót? | Az nagyon jó! | H: Az emi is jó? | Így, így minánkunk, a disznótök a disznóké. | Nem látot mié? | H: Disznótököt láttam, most akko az a dinnyetök az mijen? | Oja hamvas a teteje. | H: Az az, amit meksütnek? | Akit meksütnek. | H: Az nagyon jó! | Hát az igén jó! | Asztán akkor | odavittük a kosarakat, a szekér odagyütt, | kosaragba beledobágtuk, letörtük, | föl a szekiérre! | A szekér még ehosza hozza, | Ithun kosaragba tettük, | fövittük a padlásro, |

H: Hoty hífták itt? Űgy monták „padlás”? Nem úgy monták „hiju”? | Hijóba. | Hát ki hogyan. | H: Hogy monták? | Hijóba.¹³ | H: Ahá. | Igen. | Na most akkor ot mikor kiszáratt? | Akkor ot kiszárott, asztá így illenkor karácsony közbe ki mikor tutta ugyé, akkor lékopozgattuk. | Ollan kis kukorica-

⁶ Az utolsó szótag erősen hangsúlyos.

⁷ Vagy.

⁸ Azután.

⁹ Az utolsó szótag erősen hangsúlyos.

¹⁰ Ti. ettük.

¹¹ Börc ~ pórc 'töpörtyü'.

¹² Nem telt rá pénz.

¹³ Az első esetben határozatlan hangszínű ə, a másodikban pedig o ultrarövid sva-hangot ejtett a b hang előtt.

zsurmoluòvò, ugy a kezünkre husztuk rojú. | H : Miből volt ez ? | Voazsbu van ollan. | Hát a kovács | ná szoktuk csinýgátotni. | Ollan, | ojan, | mind a fírész. Ollan izé, fogaji vannak, asztá avva éccére lè lehet kopoznyí.¹⁴ |

Régi karácsonyi és májusi szokások

A régi világbò | karácson estére edésapám behozott | èk kis csunúò | szāl-mát, | è kis csuno | szénát, hogy a Jézuska ara fekszik. Nekünk aszonták. Hát Isteném ot születet még a Jézusko ! | Asztán | vót karácsonfaánk is, zasztóra téttiék. | Öten vótunk kis lányok, igèn örütünk neki, a karácsonfaának. | H : Asztán fő vót az díszítve annak idején ? | Vaty csak úgy vót a zót fenyófa ? Vaty föl is vót ? | Nëm. | Akasztottak rá ojan szaloncukrokat. | H : Má akkor is szokás vót ? | Vuót ! | Kis mádqár, kizs bírkó, baqráám, mindenfèle íjesmi. |

H : Azután | mit szoktak így enni akkor bővedestén ? Vagy it hogy monták ? „Bővedesté”-nek monták ? | Karácsoneste. | H : Karácsonyeste. | It pèdàul mit szoktak, | mi vót így a hagyományos étel ? | Amit akkor ettek. | Hát | ki mit tudott. | H : Mit szoktak mégis ? | Hát | kinek ojjan, | ojjan teheccsiége vót ugyè, | öt è kis tikot, | asztám mekfűösztíék leveznek, è kis | tiésztát sütöttek, | díjössat, mákossat, hát oja vekli tiésztát. | Hát asztán ev vót. | H : Borleves vagy íjesmi nem vót szokásba ? | Bõr ? | H : Igen. | De igèn. Hát ugyè | akinek nem vot, aj izs vètt. | Kíét inneb vuot. | Asztám mìa | kocsonyoat. | Hát ev vót a | zeleségünk okkor. | Nëm am sùtemiè, mer akkor még nëm vót sùtemiè. | H : Akkor nem ? Mit sùtöttek akkoriba, mikor úty kislány vót ? | Pogoácsáát, | riétest. | H : Mijen rétest ? | Darácssat, turòssot. | H : Hát az jó is ! | Hát j^uo vuot. | Kábosztácssat, aszt is most is igèn szeretèm. | A kábosztácssat legjobban szeretèm. | H : Igen. | Akkor is termett it szép káposzta ugye ? | Igèn sok szép káposzta termètt itt a berègbe. | H : Ot most is termelnek ? | Most is termenek. |

*

Régi világba regötek is karácsony tájja, | aprúszenteg v^uot, akkor mek korbaácsuoták. | Hát ugyè nëm am igèn, hát | picit. | H : Asztám mit montak ? Montak ojanok valamit ? | Mikor korbaácsuotok ? | H : Igen. | Lènek künnek, fònek mènny, fònek künnek, lènek mènny ! Vízèr künnek, borèr mènny ! | Ha-ha ! Esz szokták mondani | lányoknak qám ! |

H : Na mostan a régölók azok meg mit montak, mit kívántak az embe- reknek ? | Hoty keszték ? | Hogy légyèn sok tehene, | légyèn sok maloc. | Tuggya isten mit nëm. Hát ijenyeket. | H : És kik jártak ? Legények vagy | Nëm. Gyèrèkèk, oan iskolázs gyèrèkèk. | H : És mit kaptak érte ? Mi volt a szokás ? | Hát kiná èk kis kalácsot, kiná èty páár filliért. | Hát kiná mi | vuót, ugyè. | H : És | meddig vót ez a szokás mek körülbelül ? | Ujévic. | H : Úgy értem aszt, hogy mostanába már nincs, ugye ? | Mast nincs. | H : Mikor szüntek mek körülbelül ? | Tuggya Isten ! Ollan, hát hat-hiét iève lehet, | vaj nëm tudom mènnyí, máí efelettem. | Dehát mostanába nëm. Még nëm is, | kotyónyi izs gyüttek így iziè | Lucqkòr, | de má hát mas sè gyüttek. |

H : Esz hoty történt, a kotyolás ? Tessék má emondani, a régi világba hogy vót az ? | Kity-kóty, Salamonya kettüò. | Jáj ujjan vastak szalánnája

¹⁴ Kopoz 'morzsol (kukoricát)'.

léggyën a házi gazdának, mind a mestérgérendő, | annyi csirkékjég, zsidájuk légyem,
mind a földön a fűszál, zéggyën a csillog. | Tűgya Isten, ijesmi. | H: És akkor
leültek a földre a gyerekek vagy mi csináltak? | *Ē kis fejét foktak, ara leütek.* |
Hö-hö! | H: Mindegyikné vót ety fa? | *Kettözönek. Akkō kettē ráütek, hár-*
man is. | H: Hányan | jártak? *Hárman, négyen eggy-écs csomvóbq.* | H:
És akkor eccerre monták a verset? | *Ētyszérre, étyszérre.* | H: S mit szoktak
így adni a gyerekeknek ezér? | *Dijúot, | kineg vuod gyüműöcs, | mēk hát |*
kíná nem vót, am mēg ety pár filliért adot nekik. | Tisz filliért, | husz filliért. |
Hát ugyē ev vót a régi szokás. |

*

Hát az én lánkoromba¹⁵ | a legények májusját állítottok.¹⁵ | Asztot kípántli-
kászták, | szēb züöd vuot, | sokféle pappirpántlikát rágrótkot, | de magozs vuot. |
H: Mijjen fát szoktak ére használni? | *Nēm tudom én! Az erdörü hoztaák,*
hát. | H: De mijen? Nem fenyőfa vót? | *Nēm, it nincs fenyő!* | H: Hanēm
mijen? | *Hanēm ollan nõgy mgozs, jā iziē, | gyertyaánfō.* | *Ije nagy magozs*
vuot. | H: Áhá, gyertyán szokott az lenni, ugye? | *No most akkor hova*
állittyák le és mikor? | *Hát el lányos ház elējbe.* | *Ki joda kapuhvöl zuccárg.* |
H: És mikor? Éjjel vagy este? | *Ējjel, ĩjjel, | mire mēgverrat kél.* | H: Aszt
a lányok örütek-e neki? | *Hát a lányok örünek, akor asztán | mikor | kivészik*
a májusját, | akkor a lány, | ot a lányos házná | annak nekik ēk kis ebiedēt,
muzsikánng, dēlután asztá ű | há táncuónak. | H: Mikor szokták kivenni
mejik napon? | *Ugy május utolla feljē. | Hād vasárnpōi dēlutáábq.* | H: S akkor
van ott ety kis mülaccság? | *Ēk kis mülaccságg.* |

Kendermunka. Húsvéti szokások

Hát mink ithun szoktunk | vetnyi, | a hászzhelbe. | Ithun szoktunk kenderd
vetnyi a hászhelbe. | Elvetettük tavasszal uty kukoricarakaás | bq, | ako jó korám
má áprillis, | áprillisbq, | mer akkor jobban kikéli magáát, | kinyöli. | Asztán
akkōr | mikor, a kender virágzik, | akkor kiszéttük, | aratás utáán. | *Hát az*
virágos kender. | A magoskendert mēg mikor háját má láttuk, hoty | a mok szēp |
íérēt, | akkor ki | kihuszkottuk, szinte aszt is kiévēbe kötöttük, | olan kis apruo
kiévēbe. | Akkor elvittük a zásztatvóbq. | Na a magoskendert | oszt mēg össze-
raktuk | ēk ki sinyt, hát | mēkszikkatt. | Asztán akkor ot kicsiépűötük, | vaty
hazahoztuk a | pajtábq | kivértük uty | lapickávöl. | Vaj hát ollik, kinek sog vot,
am mēk cséppel. | Ismeri a csépēt? | H: Högyne! | Régem babot is avvā
vèrtek ki. | *Na iszēn!¹⁶ | Akkor aszt | akkor elvittük a zásztatvóbq, | kender-*
ásztatvóbq. | Akōr ot lèvèrtek | niēty faát, | akkor beletettük, uty kiétjélē a kender-
csomvókát osszeraktuk, | akkor osztán eggy másik hosszu fávo mēg lēcsiptétték,
avál a | me kampossag vuotak azok, akik lē vótog vèrve. | Asztá akkor tettünk
rá | ojan naty kiēt követ, | mer an nēm fokta mēg, mer itt a mi bērküngbe fejkegē
fōd, | asztá azēr nēm tettünk rá ollan fűōdet, | mer az mēkfokta jo | kenderēt. |
H: Pèrsze. |

Akkor kimòstuk | három hétre űsszel, | de a virágos kiázot kiēt hétre. |
Akkor asztán | kitegègettük a vizes kenderēt, mēkszárgott, elhosztuk haza, | akkor it

¹⁵ Mindkét szó utolsó szótagja hangsúlyos.

¹⁶ A második szótag erősen hangsúlyos.

is kiterétették, a kendervágyuo, tiluo od vuot. | Mikor igén jól mékszárrott, akkor igén szépén ki lehetét tiluonyi. | Éggyig várákto, másík tilvötö. | Akkor asztám még gyarattuk. | H: Aszt mivel csináltak? Mivel? | Ollan, | oszt nem látot miék? | H: Csak uty kíváncsi vagyok, hogy it mi a neve. | Ojjan karikvós, | hát mink csak gyogrtuónak. | H: Igen. | Ijen karikvós. | H: Aszt szögek vannag benne? | Szégék. | Igén. Asztán obba így belevogdvótuk, | asztán a szálok | még-mararott a kezüngbe, | a kócosstán mék kiszétte. | H: Igen. | Hoty hífták aszt, ami úgy lehullott? | Kuóc. | H: Igen. | Ami bem maratt abba a iziébe, asz kuóc. | O | szála még bem maratt a kezüngbe. | No akkor asztám mékföntuk.

H: Mivel szoktak it fonni? Rokkával. | H: It rokka van. Igen. | Igén, nēmet rokka izs vān. | H: Na most hány felé választották a | szalat? Csak ēty felé, | mink csak ēty felé szoktuk. | H: Nem kétfélet? | Nēm. | H: Nem két minőség volt? | Ja igén, a virágos kendēr hát asz szieb vuot. | H: Mejik vót a finomabb? | A virágos! | H: Annak a szála. Aszt hoty hífták? | Virágos kendēr. | H: Igen. | Hát aszt nem tettük össze, mer asz szēb vuot. | H: Igen. Aszt mire használtak majd? | Hát ugyē | rtégēn üngökēd, gatyákot, | mikor má mékszütték. | Akor betētük kemēnciēbe | a fonalat, | hamu közīé, | a nyárlát elvete, akor ollan szieb vót, mind az a sárgariētü virák, igén szieb vuot. | H: Igen. | Az nagyon szép vót. | It hogy monták aszt, hogy „mekpárójják”? Vaty hogy monták akkor aszt? | Hacs csak uty | kemēnciēbe szoktuk, még uty párvōnyi is szoktuk. Mikor párvót édesanyám, akkor | rátette a földire,¹⁷ nēm a ruhááro, | hanēm oda a hamu közīé földire. | Mēkpáruolták, | akkor asztán kīmostuk kutnáá. | Vuót ojja naty kádogba viz, osztá | éggyigbe kirásztuk a hamussát, másigba három-négy vízbe is ki köllöt mosnyi. | H: Ity | kútnál szokták vagy | Kutná, igén. | H: kiviszik valahová a határba? | Nēm vót ojjan viz itt. | Nēm. | H: Nincs itt ojan víz. | Nincs itt ojjan közēldebē. | Kutná szoktuk mosnyi. |

H: Na most akkor | jön a fonás, ugye? | Mikor szokták ity fölfonni, mījen időtájba? | Illenkor fontunk. | H: It vót-e szokás, hoty | karácsony és újév | között így — monygyuk — csonka hédbe nem fontak? | Vót esz szokászba? | Vuód, vuót! | H: Vagy it fontak akkor? | Csonka-csütörtökön, akkor nēm fontunk. | H: Mit montak, hogy miér nem? | Hát csonka lēssz a kendēr. | He-he! | H: Ahá. | Akko nēm fontunk. Arra má mékszoktunk. | H: És karácsony és újéf közöt fontak? | Fontunk. | H: Akkor lehetet fonni? | Akkō lehetett. | H: Csak, csak farsangba nem akkor. | Csak abba a zēgybe hus-hagyúē | utān valo az a csonka-csütörtök, | hát asz szokták mondanyi: „csonka-csütörtök”. | De hát a mi őregejink aok nēm éttiék még a zsirossat. | Vuot édesapám aptya, | még édesapámiek sē. | Hát | vuot edien, bőjti edēn vuot, | farsangi edien. | H: És aszt máskō nem használták? | A bőjti edēnt csag bőjtōn. |

H: És akko ugy miket ettek így bőjdbē? | Mit ettünk? | Hát | pogaá-csoát, | kōtēzsd, | hát szóval ami hogyan gyütt ugyē. | Még akkor miég vót kukoricakvássa, | kukoricaprűszo, | vajjal mēkkentiék, | nēm ám zsirrol! | Mer ot — mondom — vuot ojan edēn, hát amibü | csak | vajjal kentiék még. Oszta | nēm ette még édesapám sēmnié sē, édesanyám sē. | Még mink, hát ugyē akko má mink sē. | Mer öt lēān vuot minānlunk. | H: Őt leān? | Mind lányok. | H: Szóval it tartották akkor a | bőjtöt? | Hát akkor miék tartottuk. | H: Most már nem? | Má nēm bōtöl sēnki sē. |

¹⁷ Földő.

H: És | vót-e valami húsvéti szokás, hogy így natyhédbe it valami? | Vót valami szokás? | *Hát ugyé vuót. Hát natypéntékén ugyé | av vot a szokás, hogy Jézus ugyé, | akkor vértiek, | mékhált Jézus natypéntékén délután, | hát ugyé méntünk a templombá.* | H: It szokás vót-e húsvétkor | pirostojásokat festeni? | *Igèn, | akkor vuót, | vuót.* | H: Szokás vót. | És íty cifrástak is a | *Cifrástuk ollan kis iziével szoktuk megírni, | ojjan kis foggyuol.* | H: Mivel? | *Fágyu vagy ojjan, | nō hát nēm tudom megmondanyi.* | H: Nálung gicának híjják. | *Igèn, gicáva, asztá foggyu.* | H: Hoty hívják? | *Gicò.* | H: Igen? | *Igè. Avval írtuk mēk.* | H: Ahá. | És akkor ety szép mintába tették rá, ugye? | *Jó.* | H: És | mijen színű tojásokat szoktak festeni? | *Pirossat, ruóza, olla alkörmösösset.* | H: Mijet? | *Oa alkörmös.* | H: Al? | *Igèn, alkörmös.* | H: Az mijen? | *Éty kis foladik, asztá igèn sziepēn mēkfogja, nēm mégy lē.* | H: Ahá! | Aszt a foladékot hívják úgy? | *Alkörmösnek.* | H: Alkörmösnek. | H: Az valami fajta, mint a | *Mind az a piros föstiek, a tojásföstiek, ajis | foladiék.* | H: Üzledbe lehetet kapni? | *Igèn, üzledbe.*

Nyelvatlaszkérdések

H: Hát hoty hívják aszt, amit az ember így az újjára húz? | *Gyürü.* Mégeccer! | *Gyürü.*

H: Most mit tesz az ember az újjára, amikor vār? | *Gyüsüt.* | Igen. | Tehát hoty hívják aszt? | *Gyüsüt.*

Hoty hívják aszt az embert, aki házról-házra jár, aszt kéreget? | *Köldus.*

Hát amibe a gyereket ringattyák? | *Bölcsüö.* | Mégeccer! | *Bölcsüö.*

Hát hoty hívják aszt az edényt, amibe a | téstád dagasztyák? | *Mibe?* | *Vájlíng.* | És amibe így a kenyértésztát szokta? Így asz fából van. | *Hát am mēg gyuruotáblo, | nēm?* | Amibe még úgy a kovászt mekkovászojja. | *Hát asz teknüö.* | Úgy va. Hoty hívják? | *Teknüö.*

Igen. | Há mi van a há, | a háznak a felső részét hoty hívják? | *Tetüö.* | Mégeccer! | *Tetüö.*

Hoty hívják | eszt a | kis padot, amire az ember így ráül? | *Hát asz csak ollan kis pod.* | Minek hívják? | *Pod.* | Lócának it nem hívják? | *Nēm.* | Nem.

Hoty hívják aszt, ami oda van terítve az ágyra? | *Pokruoc.* | Mégeccer! | *Pokruoc.* | Igen.

Hoty hívják itten | aszt, ami megmarad vajverés után? | Aszt a lét? | *Íruö.* | Mégeccer! | *Íruö.* | Igen.

Hoty híják aszt, amit | káposztába szoktak ijenkor télen beletenni, | nagy levelegbe takarják? | Mi az, amit levélbe takarnak? | Tölteléknek hívják it vagy minek? | *Nēm takarung bele sēmit.* | It nem szoktak káposztába? | *Nēm. | Nēm.* | Nem szokták. | *Csak ub beletettük a hust, mēgmossuk, asztá uty tesszüg bele.*

Hoty híják aszt a kényeret, amit így levágnak és | mekpírityák otan a | túszejen? | *Kis piritot kényiér.* | Mégeccer! | *Piritot kényiér.* | Igen.

Hoty hívják aszt a gyümölesöt, amit így eltesznek üvegegbe télire? | *Kompót.* | Kompót, igen.

Hoty hívják aszt a | téstát, amit íty fársángba zsírba sütnek ki? | *Fánk.* | Mégeccer! | *Fánk.* | És aszt, amejik ien lapos és egésszen | zörgösre sütik ki? | *Forgács fánk.* | Mégeccer! | *Forgácsfánk.* | Úgy van.

Hoty hívják, amivel a kendert kitörik, aszt a készüléket, eszköszet? | *Kendért vággy?* | Igen. Amivel vágják. | *Kendervágu.*¹⁸ | Tilónak nem hívják? | *A tiló az, amellik má másoccor.* | Tehát hoty hívják aszt? | *Tiluz.* | Igen.

Mi az, ami megmarad, | az a durva szál, ami ity kiesik? | Hoty hívják? | *Kúóc.* | Jó, | mégeccer! | *Kúóc.* | Úgy van. |

Hoty híjják aszt, amire a fonalat feltekerik? | *a Áspò,* | *mivel földspállák,* | *áspò.* | Igen. | És | amit a szövőségbe tesznek, amire a fonalat ity föltekerik és a szövőségbe teszíg be? | *Hát ugyë nem tudom.* | Orsó it nincs? | *It nem szoknak szünyì.* | *It nem.* | *Elviszik a takácsokhu,* *ugyë.* *Hát* | *it nem szoknak szünyì a zasszonyok.* |

Amikor a kizs gyerek mekszületik, utánna egy ojan kis' lakomát szoktak rendezni. Itt is ugye? | ... hoty hívják aszt? | *Mináqlunk nem szoknak.* | Nem? | *Nëm.* | Keresztelő még nem vót itt? | *Kérésztélëzs von,* | *de csak a bábaasszont,* | *mëk hát a kérésztanyáknok annak füöznek.* | És hoty hívják eszt? | Keresztelő? | *Kérésztölëis,* | *igën.* | Más nincs. | *Más nincs.* |

Hoty hívják, némejik kútnál van ijen hosszú fa ugye, amin a veder lóg rájta. | Eszt a hosszú fát hoty híják? | *Gémëskut.* | Tehát ez a hosszú fája az micsoda? | *Hád gëm.* | Úgy van. | *Gémëskutnak hát ugyë.* | Igen. |

Hoty hívják aszt a szerszámot, amivel így | az emberek | *Fúrnök?* | Igen. | *Furú.* | Mégeccer! | *Furú.* | Igen.

Hát eszt, amin itt ülünk, aszt hoty híjják? | *Sziëk.* | Mégeccer! | *Sziëk.* | Úgy van. |

Hát aszt az aprófát, amivel az ember úgy | tüzege gyüjt, | aszt hoty híják itt? | Oan kis apró fák. | *Hát ë kis,* | *ë kis apró vágot fo.* | Igen. |

Há mit teszneg bele ebbe, hogy égjen?¹⁹ | *Olayot.*²⁰ | Hoty hívják? | *Olay.* | Igen. |

Hoty hívják, amikor jégen a gyerekek csuszkálnak uty cipőben? | *Korcsoláz,* | *é csuszkáknok,* | *hát.* | Csuszkának, igen. |

Hát hoty hívják aszt, | ami kisül | a szalonnából | így disznóölés után és elteszi az ember bődömbe? | Mi az, ami marad? | *Pörc.* | Mégeccer! | *Pörc.* |

Mit visz az ember ijenkó disznóvágáskor az ismerősöknek, | jóbarátoknak? | *Csurkáát,* | *ë kis húst,* | *ë kis pörcöt.* | Hoty híják eszt egybe? | Hogy mit visz az ember ijenkor? | *Hát* | *hugyam monygyam?* | „Kóstolót” aszt nem monygyák itt? | *Igën.* | *Hát ë kis kúostoluot.* | Mégeccer! | *É kis kústulót.* |

Igen. | Mit szoktak it csurkának hívni? | *Hát a disznó belët aszt mëktüötik.* | S mivel? | Mit tóteneg bele a csurkába? | *Kukoricakáásáát,* | *riskoásáát.* |

A riskásás | tóteléket is „csurká”-nak híják? | *Igën.* | Vacs csak a kukoricakásásat? | *Mind a kettüöt.* *Csak „csurka” mináqlunk.* | Igen. | Nem monygyák, hogy | hürka? | *Nëm.* | *Csurko* | *mináqlunk.* |

Hát hoty hívják aszt a krumplis tésztát, | amit az asszonyok ijen kicsire | kisodörnak és mekfózik? | Ismeri, | ojam mind a ... | *Túdom.* | Akkor így ety kicsit el | sodorják. | *Hát ugyë van izë szivázsgombuóc is.*²¹ Na most annak a tésztáját, ha az ember ijen kicsikre | elvagdossa és meksodorja, akkor hoty híják? | *He-he!*²² | *Háát Istenëm nem léhet aszt mëgmöndányi!* | Dehogy nem!

¹⁸ A hangszín az *uo* és *uò* közötti árnyalat.

¹⁹ Az asztalon álló lámpára mutattam.

²⁰ A szó utolsó tagja hangsúlyosan ejtett.

²¹ A beszélő nagyon jól tudja, hogy a „nudli”-ról van szó, csak szemérmesség-ből ki akar térni, s a valódi nevét nem akarja kimondani.

²² Huncutul nevetni kezd, mert érzi, hogy kérdéseim elől nem tud kitérni.

... Kell tudni, hogy mejik vidéken hogy monygyák! | *Hát ugyé úsz szokták monni: pöcsmácsik, | háqt!* | Pèrsze. | *Hát asz, he-he!* | Igen, me minden vidéken más. |

Hoty hívják aszt az étkezést, amejik uty tizenkét óra felé szokot lenni? | *Ebiéd.* | Mégeccer! | *Ebiéd.* | Igen. |

Hoty hívják aszt a vászonból készült valamit, amibe bele szoktak tenni tésztát, | lisztet, | ijesmit? | *Zsaák.* | De ha ijen kicsi, akkor is? | *Hát akkor még acskua.* | Mégeccer! | *Acskua.* | Igen. | *Akkor hátára is, | mennék a heggyre, bele tesszik, | az még izzé: hátizsaák.*²³ | Igen. |

Hát hoty hívják aszt a fából készült edényt, amibe vizet tesznek? | *Sajtaár,* | Igen. | *csöbör.* | Csöbör. | „Dézsá”-t is mondanak itt? | *Dézsát nem.* | *Nem.* |

Há mi az, ami az embernek fején van, hoty hívják? | *Eszt ni?* | Igen. | *Kendü.* | Mégeccer! | *Kendü.* | Igen. |

Hoty hívják a gatyának eszt a részit, amibe bele teszi az ember a madzagot? | It hoty híják? | *Hát mink csak ub belehusztuk.* | De hoty híjják aszt a részit, amibe behúzzák, a gatyának mijen része? Hoty híják? | *Belső riész.* | Igen, de eszt hoty hívják? | *Pártó.* | Micsoda? | *Paártó, gatyapártó.* | Gatyapártó, | jó. Mer eggyes hejeken: | köre, | id gatyapártó. |

Hoty hívják itten aszt, aki a lányt mekkéri feleségnek? | *Völegién.* | Mégeccer! | *Hát a völegién | kéri még.* | Igen. | *No de hát asztán az ókor még vele ugyé | hát egy másik is, aki beszéél hát.* | Szokás itt? | *Szokoás.* |

Hoty híják itten aszt a lovat, amejiknek kis csikója lesz? | *Csikós lu.* | Tessék? | *Vemhës, hát aszt ugy monygyák: vemhës.* | Na mostan | há máskülömben hát hogy monygyák aszt a lovat, amejik | hez elviszik a | kancát, hocs²⁴ csikója legyen? Aszt hoty híjják? | *Monyos.* | Mégeccer! | *Monyos.* | *Monyos.* | Most amejiket elviszik hozzá, aszt peig úty híjják | *Az mék | konco.* | Ugy va. | Mégeccer! | *Kanca.* | A másikat meg | *Aszt még monyos.* | Jó, | köszönöm. |

Beszélgetés a szőlőmunkáról

Vót ek kis, | ek kis darap füödünk a szëngyörväri heggyen. | Asztán akkor asztot | kiástuk, | kis száncot fié métérésre. | Eggyigbü a másigba dobaátuk a füödöt, | hogy ami fölül van föld, az essen alulra, a tövire. | Igen. | Akkor mikor az méktörtint, akkor | elraktuk a vesszüöt, | otüllö vesszöt hát a magunkëru, a másig darabba vüot a vesszüvinyige. | Igen. | Aszt hogy gyökeresztették meg? | Ogy gyökerëzët még a füödbe. | Addig mék sajtaárbo vüot. | Ot még gyökerëzët kicsit | sajtaárbo, vizbe. | Igen. | Asztán akkor | beleraktuk a füödbe, | de hát élék szép lett, | még megüdü.²⁵ | Akkor elraktuk, de ganyésztuk is aqm a tüviét, | gánésztuk. | Na így üdü, szíepen mékkaapaátuk, | hogy a gyom e ne nyomgya, a zemet.²⁶ | Mëkkaaruasztuk, | hát ollikot hozzá is tuttuk, ollan nagyra mëgnyöt, hoty hozzá is tuttuk kötnyi a | karrüöhol. | Na asztán mikor mëgnyüt, mëg-

²³ Ez a példa is mutatja, hogy ha a gyűjtőnek sikerül barátságos légkört teremtenie, akkor a nyelvjárási alanyok szívesen adják meg a kívánt választ, sőt a tárgykor idevágó kifejezéseit spontán módon maguk említik meg.

²⁴ Hogy (hasonulás következtében a szó véghangzója cs).

²⁵ Üdü, megüdü 'ered, megered (az oltvány)'.

²⁶ Zemet 'gyom, gaz'.

erősödött, akkor | vuot rete²⁷ kis fejek.²⁸ | "akor lészüretüöttük, sajtárbo lészöttük, | csöbörbe beletöttük, | beleüntöttük, asztá bevittük csöbörbe | vállunkon. Kettő vitte vállán, | asztá ugy beletraktuk a | priézsbe. | Ugyan előssző ledaraátuk, | asztán akkor ugy bele a priézsbe, kipriésötük. | mer | od nem éjjen priézs vuot, ojon noty, | ojan nocs csigaás priézs vuot. | Fából ugye? | Fábu igén. | Ezek a régi | Régi, régi. | Megvannak még ezek a nagy prések itten? | Hát minékün má nincs, mer ugyé széllel osztottuk. | Ezek ijen töltfából vótak? | Igén, | igén, tőufa vuzt. | Áhá. | Ollan, ollan csiga, ollan csigaás vuot. | Igen, igen. |

Asztán akkor a mustot elöntöttük a horduobó. | Mikor kifórta magács csak akkor lehetét fölönteni. |

It hoty hívják aszt a mustot amejik má úty | kezt csípős lenni? | Hát | Van annak valami neve? | Van ek kis „csipűds”. | Mer nálunk van ojan hej, ahol múrcinak híjják. | Nēm. | Minállunk csak | na aszonygyák : kecs²⁹ csipűds lennyi. | Aszt szeretik asztán igazán! | Az jü, én is asz szeretēm. | Igen. |

Asztán ijenkor szüredbe | mijen ételt szoktak it főzni? | Jó paprikás | guláslevest. | Miből, mijen huzsbol? | Hát | Mejiket szerették a legjobban? | Birkahúst, | disznóhúst. | Igen. | Csirkehus is jü. | Hö-hö-hö! | Csak legyen, igaz? | Csak légyen!³⁰ | Az nagyon jó! | Kőttest szoktunk sütnyi, | dijós veclit. | S ko³¹ mekhívják az ismerősöket, ugye? | Hát akkor hoty hama, hoty hamaráb lejöttyon³² ugyé. | It hoty híjják aszt, amikor | az elhagyott szemeket szedik össze? | Akko mi csinálnak, mit mondanak? | Hát nem hagyunk el | úty. | Hacsag véletlen. | ...aszt újra összeszedik, nem? | Nēm, | nēm szoktunk uty kórésznya. | Áhá, ez az! | Hát ugyé kórésznya hát | menteg gyërekék. | Gyërekék è szoktak mennyi kórésznya, ki hun talátok ugyé. | It hogy monygyák aszt, elmennek minek? | Kórésznya. | Igen. | Elmènèk kórésznya. | Úgy van. |

Elmondta: Nagy Gáborné Tislér Anna 68 éves földművesasszony 1952 decemberében.

A káposzta termesztése és tárolása

Hát a káposztát ugyé | mikor szokjug vetnyi | februárbo, | miko má a füöt fagya főgyün. | Akkor tavasszal | kikél, | akkor még újra | ek kicsit kiteptyük az öregjübü, | "asztán azutám mikor má nyüöl, | akkor még mikor kiütettyük | asztán kiéssö. | Mikor szokot már annyira megnóni, hoty ki lehet ütetni? | Má ugyé május | elejibe, még | előb is, miko hogyom mijen a | züdójárás | hát. | Akko asztá ugyé | kiéssöb jól | mēkkapál az embër, de ollam berkës helèn jü, ahun a | talaj ugyé berkës füödbe van. | Akko asztám mēkkapálluk, szépèn összeborul. | Akkor má összel ugyé | akkor létmetéllük naty kiéssö. | Akko asztá utób má mikor kiétfélekéb' is használjuk : | élténnyi is a füödbe, még a horduoba is lè | szellük | noty kiéssö. |

Na mostan hoty teszik el a füödbe, me még ijet nem is láttam? | Füödbe, igén, lè. | Ijenkor összel? | Igén össze, miko lévagdalluk, | Igen. | akkor osztá kupudzba összeburogattyuk, | akkor lészvómázzuk è kicsit, osztá befödellük. |

²⁷ Rete 'rajta'.

²⁸ Fej 'szőlőfürt'.

²⁹ Kezd.

³⁰ A szó második tagja nyomatékosabb az elsónél.

³¹ S akkor.

³² Lefogyon.

Akkor osztá | ugyē tavosszal ollan szíep, mindg | Úty hogy, lehet eltenni, és tavasszal kiszedni. | A kiésőjig eggész júz mindik, | júz. | Meddik szokott úgy elálni körülbelü? | Elát még az -huzsvét, még mēk kiésőbbig is | elát. |

Na most a másikféleképpen hoty szokták elrakni? | Hát akkom mēg ugyē | csak úgy verēm, | verēmbe is szoktunk hannyi eggézbe is, mēk hát akko lészavanyítottuk hōrduoba. | Na asz hoty történt? Ugy monygya el töviről-hegyire! | Hát ugyē aszt naty kiéssel lészellük szépe, asztá ētipōrjuk ugyē, | lábbo ētāpossuk. | De tesznek rá valamit? | Mindēnt, fűszert, ha van, | ugyē, de most nēm mindig van. | Mijen fűszert szoktag beletenni? | Magyar borsod, habérleveled, de most nēm vutot sēmi sē. | Akkor csak mit tesznek rá? | Akkor csak sūt. | Sót tészünk rá, mēg ē kis tōrmát, | akkō ēty, | van ojam bīrsōmā, akkor aszt rátēsszük, asztá oa izü va. | Asztām mek kell-e, eszt időkōzbe nézni? | Igen, | mēk köl, ogyē három-négy nap alatt lēmossuk, | osztá ugy besavanyodik, akkor asztá | Körülbelül mennyi idő alatt savanyodik be? | Mikō mijem mēleg van, ugyē. | Ha mēlegbe van, akkor, akkor előp savanyodik, | ho hīdegeb van, akkor mēk hát kiésūdōbben savanyodik be. | Igen. |

A nevét tesség bemandani! | Hoty hívják? | Boncfōdi Māri. | Mégeccer! | Az uram nevērü : | — igy Boncfōdi Māri lānkorombu — | És az ura nevīrű? | Af Fūlōpmiē, Fūlōp Jozsefnē. | Hány éves? | Ēn negyvenhēt. |

Beszélgetés a nádvágról és a régi sármelléki életről

Hád valamikor gyerekkorombg | elkestem o nátszēdiést. | Mēre vót az? Kizsbalatontübe, | Sármellékēn, | Sármellékēn. | Asztām mēntünk szēnni, mindēn hajnōba má mēntünk szēnnyi. | Asztá akkor | mēntünk ezēn a kendērāsztatōn elsősōrba is | talá hārmadik napon, | egy lānnjó mēntem, | ēlestem. Hány éves vót akkor? | Akkor kūrübēllü | hūsz. | Hūsz évēzs vutotam. | Akkor osztá | bē-mēntünk a Kūzs-Balatonro azēr, bekōtōsztük a kezēmet, | de szēngyōrtyko nádot nēm tuttam má. | Na jó van, akkor | mi csinájjak? | Mibe esett akkor bele? | Kacīerba, | nátszēdō kacērbo, | — mer van tolōkaszta is, | ujjan, akīt a gyégēn³³ | uty tuonak aszt, avvo ezēr kēvét lēhet két embērnek szēnnyi. | Igy mēk csak szádot, | mēk hogy ojan ki dōgozik. | Hā aval asztá | vizzagyttem, nohāt kacērō nēm tuttam ēbbe szēnnyi. | Hiszēm most is mēgvān, má Veszpriēmbe is ēvitték a | tolōkaszāt ēccēr | muzējūmbō. | Hāt akkor asztā vizzagyttem, | mi csināllōk? | Tolōkaszārga keztem, | akkō mēk tolōkaszāsztunk. | Tovābb asztān | mást nēm tudok mondanyi, minthogy | Na mostan | mikor kezdōdōtt a nádvágr? | Csak ūsszel. | Nēm ōm mim most! | Most szēdik, | hā levēlesēs is, akārmijen. Mos szēttik egīsz nyāron. | Máqskor csak — zēn gyerekkorombā, mēg a fījōl-korombō — | csak télēn, | fāggyal. | És akkō amikor be vót fagyva, akkor mentek rá a | Akkor mēntünk rá. | De most osztá ot kollōt nekik hanni, mer előb nēm vót viz, | most hogy mēggyütt ez az esēs ūdō, viz va, | me lē vannak szērzdōdve odā is.³⁴ | Ot kollōt nekik hannyi, | me nēm tunnakk hājō, akkora viz nīncs, hogy a hājō³⁵ elmēnnyēn, | asztá ics csak most abbohātták a nátszēdiēsēt. | Ugy maguk akko nem vizen jártak? Hanem min jártak ott | télēn? | Jégēn, | jégē jártunk, | jégēn jártunk akkor. | Hāt most akko mást ūjant nēm tudok

³³ Gyég 'jég'.

³⁴ Ti. állami vállalathoz.

³⁵ Hājō 'ladik, csónak'.

mondani. | Na mostan | amikor levázták így a nádat, akkor mibe rakták? | *Súskötiélbe akkoriba, de most | drúódba kötözik, | mer mozs vádolad³⁶ van ugyé, | mosd drúódba kötözik. | Nyócfan cöntis | kéviéket, | akik éggy embérnek elig ijen levelessén, de máskö mondom az én gyerekkorombo, | fiatalkorombo csak | úty széttük, hogy | má akkö nem vót levele neki. |*

És mennyit kaptak a | vágásáé? | Hogy vót az régen? | *Akkor mink régén | felébü széttük. | És kinek? | Kinek kellett a felit odaadni? | A gazdájának, akieneg vót ez a terület. | Ki vót ez? | Volami | Réjsli. | Kéviselü izs vuot, | talá teccik ösmerni. | Nem hallottam még. | Nem hallot hírét : a Réjsli | Rikhart? | Igen. | Hát akkor osztá | azé vót ez a terület itt a zegiész. | Felébü széttük, oz osztá hoty há tette, mim mék szépe elottuk | pijarcon | Keszthelén. | Mer vótak ugyé a nádos épületék, | jó piénziér elattuk. | Mer abbu vótak az épületék, me akkor nem vót annyi cserep. | Cserep sèmmi, | haném | akkoriba a zén gyerekkoromba hát így. | Mondom mos má hát | mást ollast nem tudok a régirü. |*

Asztám mijem madarak vótak itt a nádazsba? | *Góga, | autám mék | mi a rosséb is? | Sárcq, | mék vadriéce, | am mind ott a Kizsalatontübe vo. | Azután | nahát monygyák aszt | Cinke vót-e? | Cinke, na cinke is. | Mijen cinke vót? | Hát az a | akit | tanár úr gondolla, | ollan fészki va. | Fügő cinke? | Az. | Mi csinátak a fészkiivel?³⁷ | Rossébet! | Edobátuk, ugyi nem husztuk fő. |*

Nem? | *Ném. | Edobátuk, hát mink ahkö nem tuttuk, hogy az jó. | Mék hát sè nem is jó ám azér | gyégén sè, | sèhogyan sè jó az. | Át³⁸ am még va, mi a russéb? | Kányo az annyi vam, még vadli³⁹ | Kárókatona vót-e? | Vagy nem vót ijem madár itt? | — Görény vagy ijesmi nem vót-e annakidején itt? | Nem hallottam asztot, | mind ez o | fácsányog vannak . . . | Asztán | ity hogy vázták a nádat, | találtak-e közbe így? | Talátunk ám! | Még izét is, | tuskézs-börzot, azután rúóka. | Még meg is fokták? | A rossébet! | Ollikot nem lehetett, | tuskézs-börzot lehetét mékfogni, a rókát nem. | Észalat, mi? | El ám! | Mént mind a, | akkora nád van, hogy a rossép sè érte vóna e, de a tuskézs-börzot, a még lehetét kerétténi. | És nem harapott? | Rossébet nem! | Hát akko hoty fokták meg? | Azér mékfokták, kacérosok. | Körüáták, asztán | mind addig ütötték, hogy eltaláta valamellik | zórát vagy valamijét, | vagy lábát | évákták kubba,⁴⁰ osztá | ényomták. | Ebibörz. | Anag oan drága a szöri.⁴¹ | Annak mijen vót a szine, annak az ebiborznak? | *Annak? Ojam prémecc csinyánog belöle ojan nak-kabátokro, | hát olla. | De mijen vót a szine? | Mijjen? Mind a vadnyúlnak, majnem, | majnem ojan. | Áhá. Etyszinü vót? | De oan fujtatozs vot. | Sziéb vót a szöri annak, mindik széb vót a szöri annak. | Aszt igén drágajér is meg-vétték. | Az én vüöm asz szokot fogni, | hiszém most is vodász éggyik, | éggyik vüöm | osz szokot fogni, | dehát | szász forint | ér mék szokták vènnyi annak a izének | ebibörznek, | de tuskézsborzé az nem. | Annak a husa jó vut, a tuskézs börzié. | H : Évet már maga ojat? | Éttem ám má, foktam! | H : És hogyan | készítették el a husát? | A husát uty késztítettük el, hogy | lévették a bört, | akkor osztám mékkövesztették, | akkor us sütötték mec, | de jó vót! | H : Nyárson? | Dëhogy! | Tezsibe vaj peig láborszq. | Nyárson nem. | Mer tudom, hogy | ölfavágók is szoktunk lènnyi tiélén is, most is odajártunk, | s onnaj hosztuk**

³⁶ Vádol 'vállal, elvállal', vádolat 'vállalat'.

³⁷ Némely vidéken ugyanis régen papucsfélének használták a halászok, pákászok.

³⁸ Hát.

³⁹ Vadlibát akart mondani, de előbb szavába vágтам.

⁴⁰ Kup 'kúpba, kévébe rakott nád'.

⁴¹ Ször 'prém'.

eszt a tusogot is. | *És osztá* | csadé alá szog bújni ez az ebibörz. | *Aszt úgy az ember* | öröktéjsze [...] ⁴² *hát evágja asztá* | akkor ot megéheti. | *De addig nem tudja megenni.* | H: S mennyi husa van? Mekkora egy ijen állat? | *Ó, | van neki ojan horminc,* | *hormincöt kiló,* | *negyven.* | H: Akko nem lehet megenni egy ülésbe! | *De nem ám!* | *De nem ám!* | *Elosztosztunk rajta,* s azzá lányó vótunk *éccer csopordba,* *brigádbó.* | *Nēm,* *nēm.*⁴³ | H: Szóval a húsa jó, de zsíros izs biztos, nem? | *Zsíros,* | *zsíros.* | H: A zsírjába sütik meg? | *Nēm.* *Azér tészneg bele disznózsirt is,* | *tészneg beje.* | H: De annak a zsírja is jó, nem? | *Hogyne vóna jó!*

Ott is sokan vannak. | H: Mejjik? | *Üősz,*⁴⁴ *űősz.* | H: Azok mērefelē vannak? | *Itt izs vannak mifelēnk,* *mindēnhun.* | H: Igen? | *Mindēnhun vannak űőszök,* *osztá mēnnek sörbó.* | *osztá vadászok amelliket* | *etalál,* *asztá alászólgója!* | H: Asztám minek a husát ették meg így a nádazsba talált vadak közül? | *Ó,* | *legjobb a vadrece husa.* | H: Az jó? | *Az jó.* | H: S aszt hoty csinálták meg? | *Mikor a legjobb a husa?* | *Aszt még izé,* *kövesztik.* | H: Így ősszel? | *űősz?* | *Nēm.* | *Akkor es sörbá*⁴⁵ *mēkkövesztik,* *osztá* | H: De mikor szokták fogni? | *Mikó a legjobb a husa?* | *Ennek a vadrecének.* | *Vadrecének jó mindig.* | H: Mindig jó. | *Az mindig jó,* *mind ahogy a házi riécéknek,* *az mindig jó.* | H: De nehéz így elfogni? | *Hohó!* | H: Tettek így régen hurkokat meg nádazsba...? | *Még most is tésznek* [...] *hurkot.*⁴⁶ | H: És hoty csináják aszt? Monygya el! | *Hát aszt hurokro úgy* | *keveket* | *csinyának,* *asztá csak* | H: Miből? | *Dródbú.* | H: Dródbú? És aszt hová kötik ki? | *Válami ki* | *c* | *cövekhő.* | H: Vagy oda a náthoz? | *Náthó nēm.* | *Náthó nēm.* | *Aszt északossza.* | H: És azok úgy a | *Mer ugyē ér ruóka mēgy abba a hurogbó,* | *akkor* | *aszt északossza,* | *kitőri aszt a nádot...* | H: És aszt sík vízre teszik vagy úgy a nádak közé? | *Nádak közjé.* | *Ugyē mikor itt* | *kányáznak,* *it tiélēm mikor naty hó van.* | *A gyerekkorunktu fogvo* | *naty hó vot,* | *akkor kitették a tüőrt,* | *törnek monygyuk.* | H: Igen. | *Az még* | *izijé* | *lvófarogbu csinyállák azokat a hurokokot,* | *tán*⁴⁷ *karikós,* *mind a karikák,* | *arra fölalogatták a kányák-nak,* | *de ott osztán nincs töb* | *bet*⁴⁸ | *a kányó.* | *Mēkhintik kukoricává,* | *vagy akármive,* | *mēnnek oda a kányák,* *ugyē ehős kányák* | *belemēnnek,* | *még* | *négy-öt is* | *bem marott* | *csabdádbó,* *de az a kányahus is jua.* | *Ollam mint a csírkehús.*

H: Aszt hoty szokták megenni? | *Főve.* | H: Nem kemény az? | *Kemién azipér.* | H: De a | *levesre jó az?* | *Jó az, jó levesse van a kányának is.* | *Jó, jó,* *asz régen sokat foktunk* | *kányákat.* | *Nohát mást osztán nēm tudok mondani.* |

H: Asztán így gyerekkorugba így ijen vadmadaraknak a tojjását szették-e? Ki lehetett-e szedni? | *Hú-hő!* | *Örűtek,* *hoty találtak,* *he-he!* | H: Gyerekek szették, ugye? | *Szették ám!* | *Szették ám a* | *a vadlut tojjást hu,* *de a még osz finom is.*⁴⁹ | *A vadrece tojás.* | *Éppe ollam mind az a* | *szédēt házi tojás.* | H: Asztám mijet találtak még? | *A,* *a* | *für.* | *teccik ősmēni aszt a fürjet?* | H: Hogyne, ojan kicsi. | *Ojan kicsi.* | H: Szántó földön is szalad. | *Igen,* *az,* |

⁴² Egy szó teljesen érthetetlen.

⁴³ Az előző mondatban kifejezett tagadásos gondolatot erősíti meg.

⁴⁴ Őz.

⁴⁵ Első sorban.

⁴⁶ Nem érthető tisztán.

⁴⁷ Asztán helyett.

⁴⁸ A szó vége nem érthető tisztán.

⁴⁹ Erősen hangsúlyos.

Annak még igen finom tojással van szinte. | Annak igen finom van neki. |
H: És a gyerekek jártak ki akkor a nádazsba? | Hó-hó-hó! | Mindenfél
zerdőre, mindenfél ment az ember | gyerekkorumba, most osztán lássq nincs
ugy | egéssze. | Nincs most ugy, mind valamikor régén vót. | H: Persze,
megváltozott. | Mégváltozott a világ! | H: Az erdő mere van itt? | Erdő?
Itt a röptérén | vót. | Osztám még van a Szalaberégbe. | Szalaberégbe van, a
papokié vót, szoval a | zalapárti papoké. | H: Oda jártak-e az erdőre? | Ott,
oda jártunk el a | irtanyi. | Még most is odq | vannak. | Hiszē most a vöm ámbár
| éggvik | id van a | magas épületné⁵⁰ | H: Mijen fából állott az erdő jobbára? |
Jobbárq kőrís, kőrís. | H: Asztám mijen van még benne? | Tőfo, | aután
nyárfő, | fűszfo, | mindenféle van benne. | H: Itten vannak-e ojan | parti
fűzek, amejiket ity kosár | fonás | Vannak. | Ippe it vgnak. | H: Igen?
Ippe od vannak. | H: Hoty hívják itt az ijen fűzeket, amiket | Fűszfo.
H: És mijen fűszfa van, amit így | kosár | fonásra használnak? Szép sárgo.
H: Aszt hoty híjják, mijen fűz? | Én aszt nem tudom.⁵¹ | A vöm foglalkozot
s most is kötött. | Itt a zerdősnek | pakolókosarad belüle. | Mēk természetik amugr
| tábloszám is [a rutyka?] fűzet. | Termesztik ugyis | gyönyörű [vessző?]. |
H: Ijen sárga | szóval . . . | Sárgo. | Körübellű az | az.

H: S hoty híjják ezeket a kosarakat, amit így vesszőből fonnak? |
Vesszőkosár. | H: Igen. | Vesszőkosár. | H: És használják azt a szót, hoty
„silinga”? | „Silinga”. | Nem monygyák? | Aszt nem monygyák kosárnak, csak
vesszőkosár. | H: Igen. | Azér me Szalavárbo id van, Szalavár-utná | ujan-
formám, mind amint a | tanár úr monygya. | H: Silinga. | Silingo⁵² | od va. |
H: Szóval it nem monygyák? | Itt, ics csag vesszőkosár. | H: Igen. | Csag
vesszőkosár. |

H: Asztán | régen szettek-e így gombákat? | Hú, még most is! | H:
Mijenfajta gombák vannak? Monygyon má ety párat! | Csírkegombq, vargányq,
mindēn vót itt q | (. . .) püspöki erdőbe e. | Ot mindenféle : csírkegombq,
vérgányq, | ot a keserügombq, | ollon | tányérfőma az a keserügombq. | De hát
az mind jó vót. | H: És? | Még van bolongombq is, akitül még isz bolondut
sok ember. | H: Igen? | Az van. |

H: És mejik | fajta vót a legjobb, mejiket szerette maga a legjobban? |
Csírkegombq, legjob levesse. | Ojan apró az a csírkegombq. | H: Igen. | Sárga,
nem? | Igen, sárgo. | H: És ijen | legelőkön is van. | A, | igen, az a legelőön
van a csírkegombq, | az erdőön nincs, igen. | Autám még van ez a géva erdőön,
ott a | zÜrmös-erdő, | ollan nagy gévák. | H: Aszt hoty szokták megfőzni
inkább? | Oszt is | levesnek, levesnek. | de csak amellik szēp, annak má amellik
má ollan mind a | valóságos tápló, | gm má nem fő még. | H: Asztám mek
tőfa ajjába is szokot lenni, mek fenyűfa ajjába. | Abba, abba. | No abba van,
abba van az. | De van a csírkegombq, az ollam, mind a csírkehus. | H: Igen.
Az nagyon jó, az ropogós is. | Oz. | Oz igen finom, a csírkegombq. | Szokták
ējárni ide a | Szalaberégbe riétekre, | mikor essű vót. | Onnyi van am, hogy |
— mer apró, osztám mégérik szēnnyi.⁵³ | Mer egy földem ahunn káboszta szok
terēnnyi, oda | odanyúlik arra riétekre, | mindig annyira usz . . . | úty sikkadozik
a nāt kaszánnya | csírkegombájér. | H: Igen. | Nohát osztá | iv vót | máskor. |

H: Asztán halakat lehetett-e it fogni? | Huhú! | H: A nádazsba mijen-

⁵⁰ Magasépítési Vállalat.

⁵¹ A szó második tagja hangsúlyos.

⁵² Nevetve mondja.

⁵³ Mégérik szēnnyi 'elég nekik szedni'.

fajta halak vótak? | *A világon ami létézik.* | H: Maga mijet fogot má? | *En sém mijejt sē, nēm mēntem el, mikor itt a telékem végibe fogdosták a ponytyokot, hōrcsát, csukát, még nēm tuom micsodā, minek monygyák, s a vōm asz telles haláz vót, mindēnnap | Balatonyo, Nagy-Balatonyon.* | H: Igen? Asz halász vót? | *A naty halász hu-hu!* | *Naty haláz vót!* | *De asztám m'uta | en idekerütem hozzájok, auta osztán nēm mēnt el, aszonygya | a rossēb abba az ōrbe, mindig ide lessē!* | *Mer napszāmos embēreg vótunk mindig.* | H: Igen. | *Mindig napszāmos embēreg vōtu | nk, | kepēs-aratvō embēr vōtam mindig.*

H: Hol szokott aratni? | *Itt a faluba, | még arattam Zalavárba is, | arattam Maróttan is | gyerekkorombā. | Kērēm szépen, de | itt | változās vam, mer arattam | husz kaszāvval⁵⁴ is. | Husz elsō kaszāvló ótam.* | Igen. | *Ott ugyē má husz marokszēdō, husz kötűō. | Husz marokszēdō, husz kötō, husz kaszās.* | *Ot má hatfanyan vótunk | bandābo. | Autám mikor onnad elkerütem | az Ajtajihú, | — mosd | Badacsomba van — | ocs csak három kaszaerō, mert csak szāsztatja hōt fōggye vót neki. | Ot három | banda vōt, három kaszaerō. | Három kötű, három marokszēdű.*

No mos hoty kezdődött a munka reggel? | *Mikor kezdődött?* | *Réggel | ahogyan a | tanár úr monygya, réggel, | ókor | kimēntünk | egyg óraker kötelet csinyáni, mer negyven-ōtfen kērēszt kötelet | köllōcs csinyáni | egyg-ēty kaszaerūnek. Hāt asz | a kötű, a marokszēdű meccette úty sōruvō | fēmarokszām lévētte uty kērēzbe, ugr | ne köllōn neki vele veszōnni, | anak a kötűcsinyāvlónak. | Akkor osztā | mikor mēkkészüt ujan hat órára-hētre, | — ha harmad vót — akkor rāért a zembēr | ek kicsint üdōgēlni, nyugonnyi, | de ha hārmad nēm vót, sokszō még a kötű sē készüt még má okkō aszonták, vāggjuk, me | a zuraság gyün ki, | hoty kipörög a buza, | mer asztā igy ment a | zaratās. | Akkor asztā | szóval | összepakōtuk | estē, | amit nappō arattunk, estē kepēbe raktuk.*

Na mostan hányat | szoktak együvé rakni? | *Ēggyik helēn itt, Ēgēnfōdnek nevezik, | mingyā itt a vasud válōssa, még iszēm⁵⁵ most Sārmellēkhō van csatōlva . . . | it huszāvō rakták telles ēledbe ejēk a | gazda embērēk, | mer id gazda kulākog vōt | vānnak. | Minállunk Sārmellēkēm mēk tizēnyōcāvōl. | Hād asztā igy | mindēnhu s raktuk és sōrbo | usz szépen, | talān | husz mēternyire egyg-ēty kepesōr uty kinēzēt, mind a házok, ojan vānak. | Igen. | Is sōrba. | Hoty hitták a lekfelsōt? | *Pap.* | *És a legalsōt?* | *Volt-e még valami neve a többinek?* | *Nēm vōd a többinek.* | *Csak a lekfelsōnek?* | *Csak a lekfōlsō. Papot tōrj rá!* — *miko má kihosztuk. | Pap mēnt lekfōllū. | Igen. | Pap mēnt lekfōllū.**

Na most mikor | közbe arattak, | vót-e néha valamijen állat? | *Került-e valamijen állat elő?* | *Kis nyulak, | még, mēk kīs . . . hōrcsōk.* | Igen? | *Hōrcsōk.* | *Asztán veszedelmes vót-e?* | *Hōhhō!* | *Dem még mijejn veszedelmēzs vōd!* | *Ēccēr a zēn ōcsēmnek o | fija kötűō vót, | szēmkösz | új fōlmēnt az, aszt a szēmējēt kotōrta, harabdtō ugyē uty fōn, de asztā agyonütōttük ōm aszt a hōrcsōkōt!* | *Á goromba az a hōrcsōk!* | *Oan goromba hát a. Av vōt mēk kigyō. Kigyō is.*

Csipō kigyō vót? | *Csipōkigyō, úgy, úgr.* | *Ugy ēlbūt ō | kiēve alá | napközbe miko kimēneküt a fōnnāllō gabnābo, akkor elbut a kiēve alá, estē mikor hōrtuk össze a kēvé vaj hōrták a zaprō cselēdek, mer a kaszāsok kepītétek, | a kötők, még a marokszēdők | hōrták us sōrbo, | asztā | mi fōfogja a két-három kiēvé-nēgyēt is fōlfogott a hátāra oszt csak a nyakāra tekēredēt a kēgyō. Még ojan izs vót | a zēn aratāsīdōmbe. |*

⁵⁴ Kaszās emberrel.

⁵⁵ Hiszen.

És mekcsipet valakit má? | *Még.* | *Mékcsipétt.* | Vót má ojan? | *Vót ollan!* | *Vót, vót!* | *És mi baja lett?* | *Sëmmi së.* | *Nem?* | *Mer ëccërre orvoshó szállatt,* | *innেকciójot kapod vagy mit, osztá hát* | *nëm kapod vérmérgezësd vagy nëm tuom minék* | *állapëttýák oszt.* | *Hát osztá mást* | *ollast a régibü nëm tudok.*

Na mostan amikor | *íty fojt a* | *Hát më nëm üllë a⁵⁶* | *Csak tessék, köszönöm.* | *Amikor íty fojt az aratás, akkor közbe hányszor szoktak enni így naponta?* | *Rëggel nyóc óraker rëggelid, débe* | *mëg estë vocsorát.* | *Háromszor.*

És mit szoktak így reggelizni? | *Mi vót így általában?* | *Süt krumpli.* | *Asztán?* | *Voty peik tojás.* | *Tojásd vitt,* | *vitt a szëgën feleségëm mindik.* | *Mëg én legjobbn szerëttëm* | *a fóró tejet.* | *Mhm.* | *Így reggelire?* | *Rëggelire.* | *Oda hoztá be, met az vót ugyë paprikás csürke is, mindën vót.* | *Kitü hogyan kerüt.* | *Përsze.* | *Kitü hogyan kerüt.* | *Éggyikneg ijen,* | *másiknak ollan.* | *Kitü hogyan kerüt dére, ugyë nyóc családom vót,* | *és eh hét évbe ëggy mëkhót . . .* | *És akkor délbe mit szoktak enni?* | *Débe ahogyan én kirendötëm, mer mindig én vótam a zëlső aratógazda.* | *Hát ahogyan a szakácsnének⁵⁷* | *Éty hétën vót,* | *ety hétën vót këccër hus.* | *Aszt má az uraság atta?* | *Zuraság.* | *És mijen kosztot adott?* | *Hát* | *nëm a legjob vót ab bisztos, nëm a legjob vót.* | *Miket adott?* | *Bábot,* | *krumpi levest,* | *tésztalevest.* | *Ez a három mënt.* | *Rizsaleves isz vót.* | *Akkoriba mëg vót rizsa ugyë.* | *Húst nëm attag böven?* | *Ó* | *nëm ám!* | *Asz ki vót szá-médva, hocy* | *hán kilò.* | *Asztán* | *utána mikor ettek lekközëlebb?* | *Ebéd után?* | *Estë vocsorát.* | *Aszt othon ették, vagy mék kinn?* | *Kinn a tóron.* | *Igen?* | *Mëntünk a tãróba, osztá* | *én nat tálat odahozott o szakácsné,* | *oszt teli mërte a* | *amennyi köllött, annyid vëtt,* | *hisze levezs vót elk.*

*

Mikor hát | *elkésztem o* | *buzá alá* | *a szántást* | *ugyë a* | *tãrrót* | *mëk-szánytya zembër* | *elsöbe, azutá gyün a* | *keverés, aután ugyë a vetés.* | *Hát akkor osztán ë teljes életëmbe* | *vilákháboruba mëkszaportam,* | *ëgy lovam vót,* | *födëm csak eh hód vót,* | *hát én ëgy lövo szántottam akkor,* | *— de most,* | *mos má má réguta, nëm tom hány éve mindik tehënekke szántok,* | *mindik tehënekke, de vëttëm ëggy új vasekét* | *avvol igën könnyen szántonyi, mer mikor eszt o* | *magos épületel⁵⁸ ide* | *izéték, rendüték e,* | *idegyüttek aok o pesti* | *miniszterijumbu, oja vonatot⁵⁹ nëm is láttom!* | *— asztá it szántottam a teleket,* | *eszt a teleket,* | *ha asztá mëgáltok ott a vasutná, me tiszta itt a vasut.* | *Mëgátok,* | *— hát it taákozik⁶⁰ a röptërrel.* | *Akkor asztán ëcs csomóba álnok a sárkon,* | *aszonygya ëty köülük,* | *mikor kiërek oda vasutpãrtra:* | *„Örëg, më nëm fogja eszt az ekét?”* | *A másik mëg odafeleli,* | *— nagy úr vód bisztos!* | *— aszonygya:* | *„Ugyë örëg, aki be tuggya igazétányi a zekét, annak nëm kd fognyi!”* | *Nahát mondom:* | *„Ugy van.”* | *„Látom — aszonygya — hocy | jó | kis ekéje van.”* | *Valahogy asztán | od beszél-göttëng velék ëgy darabig.* | *Hát hány évëzs vaok asz kérdëszték, hány évëzs vaok.* | *Mondom:* | *„Hetfenöt.”* | *— Mer akkor mék csak hetfenöd vótam.* | *„Asztám mëg — aszoa — mindik tut szántani?”* | *„Hiszën — mondom — a márhák szántonok,*

⁵⁶ Egy pillanatra felálltam, hogy a magnetofonorsókra tekintsek, vajon nem járnak-e a végén, s a beszélő helytel kínál, mert nem vette észre a beszélgetés hevében felállásom célját.

⁵⁷ Ti. meghagytam.

⁵⁸ A Magas Építkezési V. nagyméretű építkezést folytatott Sármelléken az első öt éves terv során.

⁵⁹ Különvonaton jött valamilyen bizottság.

⁶⁰ Ti. a vasútvonal.

„nëm én! | *Én nëm huzom a zekét!*” | *Aszonygya* | a | *másik még:* | „*Na maga is egy öreg embër, | — aszonygya. Maga is egy öreg embër, dërék embër!*” | *Asztá hács csak ennyi vót ez a | izé.* |

Mék hát | eszt o | zegisz uccát, amit erre a | tanár úr lát, eszt mind én csinýáltam, | mind; | tómezsbü, | küdbü, | tiéglábu. | *A Föstetics hercegnék izs dógosztam | tizënnégybe.* |

Mint napszámos volt ot, vagy mi csinát, mije munkát? | *Éfogatam átollába is. | Átollába is. | Hát pörötek ám be⁶¹ . . . főbiró, járázsbiró, mindën, | de az aszonygyák, napszámos embër, nacs családós, nincs sëmie së, | dógoszhatik, ahogyan akár. | Dógoszhatik, ahogyan akár. | Még itt, | hiszen látto most a | tanár úr, hogy mit csinýalok ott a zistállóba én!⁶² | Përsze. | Máskor há mikor mékfértem it, | de oszt annyi va!⁶³ Tëlëm még av vót a | zügyem, | mékkérestem a ruhámot, dohánrravalómát.* |

Asztá akkor mék csöndéreg vótak, | it szëmbë van ëty suster, | bejelentettek, | hoty sokod dógozom. | Nahát asztá | gyünek ëccër a csëndüörök, | zörvezetö még egy rásik. | Hát aszonygya: | „Këjé ez a csizmo? | Kinek tópó⁶⁴ maga uj többü?”⁶⁵ | Mondom: „Direkt a magájé!” | — Mer azé vót ám! — | Hisz írgya fő magát, hogy o | tiszthelettez vót, | ö írgya fő magájét, magájét! | „Kë hoszta ide?” | Mondom: „Akitü idekütte.” | Mer csakugyan a | inen laktanyátu vót nekik ollan egy embëryék, hát, aki | puccëryük, még mindënyük, csëndörëknek. | Aki idehoszta ëhozzám. | Mondom: „Fölírj ám magát is!” |

Hád bemëntünk, becítát ez o | Lucc | suster | hát háromszor egymásutá. | Hát harmaccor mikor | bemëntünk tárgyollásra, | monygya a főbiró, aszonygya: „Hát | öreg, — aszonygya — hát mér dógozik | ujbü?” | Hát mondom: „Hát o rozbu nem lëhed dógoznyi, csak ujbü⁶⁶ lëhed dógoznyi. | Aszonygyo . . nyóc családom van, | hát — mondom — hát | kételen vagyok, unokám vam má, még a családom, | kétele vaog dógoznyi.” | Akkor oszt aszonta ennek a Lucnak, — mer ennek is mindig ot köllöt lëni: | „Nëzze öreg — aszonygya — asz mondom magának — aszonygya — | ujbü izs dógozhatik, — aszonygya — | ujbü.⁶⁷ | Uj lábbelit is csinýalhot, há tud.” | Mondom: „Könnyebbem, mint a rëpëráját.” | Aszonygya: „Emëhet Luc — aszonygya — haza, evve az embërre sëmmire së mënyük. | Én napszámos embër, nyóc csalágygyo vo, | — aszonygya — ed dógoszhatik, mer napszámos embër. Nëm, | nëm tuom mije van, | sëmije sincs, | asz lëhet mondanyi — aszonygya. | Hát így vót kërëm. |

*

Mikor má mëkszántottam buza alá | keverés után, | akkor szépen lëboronátom, lëcsusztattam, vagy a hengerötem. | Akkor asztá | föltöttem rëggë ithun a magot, | ugyé egy mázso | moa | ëty hóbba vaj egy mázso tisz kilö, | — akko má tuttam asz má, má rëguta vetettem, — | akkor aszta szépen oda | töttem a végibe a szekërre, lëvëtem a zsákot a szekërrü, | akkor a lányom vagy a fíjam vót ott a buzát elhördanyi nekëm, | akkor odahosztá elösször egy vékávö, | akkor szépen | lëvëtem o | sapkámot vaty kalapomád: Dicsértessék a Jëzus nevë! | Mer asz

⁶¹ Kontárságért többször beperelték.

⁶² Cipöket, csizmákat foltoz, reperál.

⁶³ Ti. munka.

⁶⁴ Talpal.

⁶⁵ Talpból.

⁶⁶ Új anyagból, cipész kellékekből.

⁶⁷ Emfatikus ejtés folytán a hangsúly a 2. szótagon van.

szokásung vót.⁶⁸ | Akkor asztán szépen elvettem. | Mikor elvettem, | mikor osztá uty | kikét, mer vigyáztam, hogy nem-é hibásson kel. | Akkor bepótolta, ugye? | Ném köllött az enyimet sosé pótónyi! | Ojan szépen vót vetve? | Ollan szépe étyformán, de mos má asztá géppé vetünk jobbadán am még még még jobban takár, | eltészi ám, mind a | kéz, ugyé. | Hát akkor asztá | mikó má kikét, nésztem : háljá Isten szép! | Szép és szép. | Okkor mikor má | gyütt a tavasz ugyé búzáró, | magankét | megnezém — mondom — mijen gaz veri ki. | Lektöpször ugyé | túske veri ki o buzát, | a túske. | Vót annak valami neve itt? | Túske. | Acat vagy ijiesmi nem vót? | Ném vót. | Nem. | Autám még vót ez o | ragodáncs. | Ajízs vót. | Mivel szokták aszt kiszedni? | Van ollam böködóvas. | Ollam böködóvas van csinyárvó. | Akkor az embér asztán a közepit | persze | odatészi, asztat kilöki, a izét. | De azér osztá as sè jó vót, mer | sokszor o buzaszálat is kilökte. | Kilöki a buzaszálot.

Hát osztá így | mikor má | gyütt a záratás vagy valami, | elmént az embér megnezni, na | mikor íerig be a buzo, | mer éccér is mikor kepüsarató vótam, | a zurasák parancsvóta, hogy : „János, — aszonygya — hónap — aszonygya — | vásárnap nap arassák a buzát lè itt a | vasut mellett.” | Mondom : „Méltóságos úr, — mondom — | éretlem még az a buza.” | „Rendöledbe va, — aszonygya — hogy nincs vásárnap sè, mer a buzánok muszáj be, mer égy essö, osztá ész szél, | mind a földön!” — mer vót ugy is. | Aszonygya : „Arassák!” | „Nahát — mondom — jó, ha maga parancsolg, | de — mondom — a misié | nem engedem el!” | Aszonygya : „Mér? | Fogadás?” | Mondom : „A vilákháborubó mekfogattom, hogy | misiéje elöt nem dógozom vásárnap.” | „Nahát — aszonygya — mise után grassanak!” | Nohát asztá csakugyan ki köllöt menném éde a zurasági földre, me nem magamé vót akkor. | Hát kiménék, | széri⁶⁹ ménék el a vasut mellett, égy | kaszavágón gyünek ám ki o fija | még o felesége, még o menyé, | hát | zödellik a kiéve utánnunk. | Fönnánok a vasuton, | aszonygya : „Méjen zótforma, János!” | Mondom : „Hát mégis arattatya — mondom — a méltóságos úr mámg, — mondom — vásárnap nap, — mondom. | Ném lész hozzá a zisten, — mondom — mer | mékpenészledik, mékcsirosodik⁷⁰ o | kerzbe.” | Aszonygyo : „Maga tuggya, — aszonygya. | Mer én — aszonygya — ugy nésztem, mind a vasuthoz érek. | — Persze azon fejet látod, de a szárt nem látg vasutru! — | Aszonygya : „Haggyák abba!” | Asztá abba köllöt hanyyi. |

Mikor a legjobb így vágni? | Mikor má ek kicsin kezd az o pëlójok kiizényi. | A buzát akkor leg | jobb. | A rozs még | ép picint így el lehet csipni, akkor osztá megnyomjo, má nem szakul el,⁷¹ ha elcsipi az embér. | Igen. | Akkor má. | Mert mondom, én | má tizénnégy évés koromtu fogvo | hatfahét évig mindik kepés aratu vótam. | Hát akkor má tuggya, hogy mejik a jó! | Tudom ám! | Tudom ám! | Mi az a viaszérés, mer | aszt is hallottam? | Van az! | Az micsoda? | Rozsnak az a viaszérése, ha asz hoty | kiékém marad akkor, oan kiékken, nem feketedik még az a rozs. | S akkor jó aratni? | Akkor, mikor oan viaszos. | Akkor jó aratnyi a rozst. | Ab biztos, hogy akkor jó aratnyi. |

*

Szoval a kukoricaföldet fölszánytyuk. | Akkor | elhordozzuk | utámg. | Mit jelent asz, hogy 'elhordozák'? | Boronávól. | Áhá úgy van. | Boronával |

⁶⁸ Elsírja magát, síró hangon.

⁶⁹ Szélról, oldalt.

⁷⁰ Kicsirázik.

⁷¹ Elszakul 'szétnyomódik'.

utánna odaállunk négyen-ötven | sörbő, | de még akkor ki is margérozuk, kihuzzuk sörbő. | Az a margérozás az micsoda? | Margérozás, | szoval égy ijen három, | hogyam monygyam? Van egy | mi a | zördög? | Három foga, | asztá aszt huzzák az embérek. | Pérsze, | igen. | Asztán akkor kihúzzák, utánna odaállun kapávol, osztám bizonyos távolságba, ugy negyven cönti vagy ötven cönti távolságra odátészünk két szemet, | akkor asztán elrakjuk, utánna erakjuk a borsót, | tököt. | Közbe ugye? | Igen. | Igen. | Na most asztán | akkor má mikor még | szoval kikél, | akkor ety szálát hagyunk mindénütt. | Égyiket kivággjuk, | mer akkor jó ugye, ha | nincsen annyi | mékhagyva. | Na most akkor utánna | kéccér-háromszor is méksarabojjuk, | mikor hogyan a zidő is | kívánnya, | mer ugye hotyha o | a zidő ojjan hogy nahát nagyó izé, sáros vagy nedves esztendő van, akkor ki követeli töpször. | Mer az embérnek akkor má az magátu értetődik, hotyha töpször kell, | ha nem, akkor elik kéccér. | Na most akkor | mikor má mégvan a | kapállás után o, ⁷² | lészégyük | kosaragba, | zsákogba. | Na de még előzőleg nem szokták úgy a hajtásokat ety kicsit | ritkítani? | Hát vót ugy mikor sarabótuk, akkor lē szoktuk | fattyazni. | Ot hogy monygyák eszt? | Fattyazni. | Úgy van. | Fattyazni. Akkor utánna ugye má mikor mégérett, akkor a csövéket kifosszuk rajta, | asztán bélé zságba vaty kosaragba fölöntözzük a szekérre, | osztán fölviszük o | pai⁷³árgo. | Össze | öntözzük, ha lehet ho nē vastagon, hogy el nē | paniszéségyén. | Igen. |

No most akkor mikor má | annyira ho mékszárod a kukorica, mikor má étetésre kerül, akkor lēhorgyuk, szintén asztá lēzuzzuk. | Mivel szokták? Hogyan? | Kukoricamorzsoluoval vaty pedik | kézzel, csutávol. Igy égyük | kézzel a másík, | szoval ity⁷³ | szoktuk lēzuzni. |

Hoty hívják aszt a | borítót, ami a kukoricának a csövin van rajta? | Csuha. | Igen. | Aszt szokták-e valamire it felhasználni? | Cekkert kötöttung belőle, még ijen | mi a csudákat, ijen | túllő. | Láptörlőt? | Láptöllőt, akkor papucsol. | Ijen amivel a padlóra az embér réggel lészál, hoty fődés a házo, | asztán | belép, hogy minggyá nē o | hidegre lépjen. | Szoval el lehet, mék pemetnek is szoktuk hasznányi, mivel o | kemencét ki pemetőjük. | Sok mindenre lehet. | Léhet. Nagyon jó az mindénre. |

5. A diftongusok használata

A sármelléki nyelvjárás egyik feltűnő sajátossága, hogy a köznyelvi-nek megfelelő hosszú magánhangzók helyett gyakran diftongusokat ejtenek: é helyett *ie*-, ő h. *üö*-, á h. *áá*, ó h. *óó*-típusú kettőshangzót. Sőt — amit eddig a gyűjtők nem jeleztek — az is előfordul, hogy rövid *a* (*a*, *o*) diftongikus színezetet nyer és *oa* lesz: *éb bokörbőa*, *voazsbu van*, *poad*. Hangszín tekintetében tehát valamennyi diftongus zárt indítású, s második elemükben lesznek nyíltabbá.

A diftongusok használatában a község nyelvszokása — mint már említettük — nem egységes. Már KERTÉSZ MANÓ (A zalavidéki nyelvjárás, NyF. IX.) is megemlíti, hogy a kettőshangzók használata nem egyforma erejű a zalavidéki nyelvjárásban. Szerinte a városokhoz közeleső falvak nyelvében nagyon meggyöngül, sőt az *ie* kivételével el is tűnik. Változik a diftongizálás

⁷² Befejezetlen mondat.

⁷³ A beszélő megmutatja.

ereje községenként, egyénekenként, és feltűnőnek tartja, hogy az asszonyok mindenütt sokkal erősebben diftongizálnak, mint a férfiak.

KERTÉSZ megállapítása ma is helytálló, kétségtelenül kitűnik ez a sármelléki hangfelvételek szövegeiből. Az is bizonyos, hogy a nyelvterület teljes diftongusállományával sem él minden beszélő. Az *aa*-típusú diftongust pl. megfigyelésem szerint húsz családból csupán négy család tagjai használták. Beszélőim közül Nagy Gáborné Tislér Anna használta egyedül és feltűnően. Hogy az *á* hang töretlen és diftongikus színezetű változatairól és azok terheltségéről valamiféle képet nyerjek, az *ő* beszédéről készült 10 db hanglemezen megvizsgáltam az *á* hangnak és változatainak előfordulási számát. A lehallgatások alkalmával 470 ilyen helyzetet figyeltem meg. Ezek közül 309 esetben (65,9%) töretlen *á* hangszínt érzékelttem, valamiféle bizonytalan hangszín vagy intenzitás-ingadozást észleltem (*á?*) 32 esetben (6,8%), ultrarövid *á*-t 31 esetben (6,5%), *aa*-típusú diftongust 80 ízben (17%) és *oa*-típusú kettőshangzót 18 esetben (3,8%). Végeredményben az esetek 72,4%-ában töretlen hangszínű monoftongust ejtett a beszélő, 6,8%-ban monoftongus és diftongus között álló realizációval képezte a hangot, és csupán 20,8%-ban ejtett kétségtelenül diftongust. Ez a statisztikai vizsgálat azért meglepő, mert számolás nélkül magam is feltűnőnek éreztem diftongikus artikulációját, s hajlandó lettem volna a legnagyobb terheltséget pusztá benyomásom alapján ennek tulajdonítani. Az *aa*-féle diftongus tehát Sármelléken kiveszőben van, mivel számos beszélő egyáltalán nem ejti már, de íme aki még él vele, az is három és félszer több esetben él monoftongikus változatokkal!

Ezek után megvizsgáltam a többi hosszúhangzónak és változatainak statisztikai megoszlását. Az *é* hanggal kapcsolatban töretlen *é* hangszínt érzékelttem a megfigyelt helyzetek 51%-ában, monoftongus és diftongus közötti bizonytalan *é?*-t 6,5%-ban, határozott diftongikus ejtést: 42,5%-ban (*íé, íé:* 31,4%; *íé* és *íé:* 11,1%). Ennek a fonémnek a használatánál tehát a diftongikus ejtés csaknem olyan gyakori, mint a monoftongikus.

A hosszú *ó* és változatainak képe a következő: monoftongikus ejtést észleltem az esetek 50%-ában, bizonytalan hangszínezetet monoftongus és diftongus között 1%-ban, határozott diftongikus színezetet 49%-ban (*uo, uó:* 21%; *uo:* 20%; *ua, ua:* 8%). A helyzet általánosságban egyezik az előzővel.

Az *ö*-vel és változataival kapcsolatban a következő képet nyertem: monoftongikus hangszínt (*ő*) érzékelttem a megvizsgált helyzetek 52%-ában, monoftongus és diftongus közötti bizonytalan *ő?*-t 3%-ban, határozott diftongikus színezetet 45%-ban (*üő, üő:* 21%; *üő:* 24%). Így tehát az *aa*-típusú diftongusok kivételével a többinek monoftongikus és diftongikus ejtése csaknem feles arányú.

Meg kell jegyeznem, hogy a monoftongus és diftongus közötti bizonytalan hangszínek jelölése legtöbbször egybeesett a magasabb nyelvműködéssel képzett hangok szokásos jelölésével. Tehát *é?* = *é*, *ó?* = *ó* és *ő?* = *ő*. Úgy látom tehát, hogy ebben és más hasonló nyelvjáráásokban is ezek a magas nyelvműködéssel képzett hosszú hangok a monoftongikus és diftongikus ejtés közötti típust képviselik. A diftongus képzésében megnyilvánuló zártabb indítás itt is megvan, de ez nem oldódik fel és nem megy át észlelhetően nyíltabb helyzetbe.

A fenti statisztikai képek azt is kétségtelenül bizonyítják, hogy *monoftongus és diftongus között a határ nem éles, hanem igen gyakran elmosódó, és*

éppen az átmeneti formák azok, amelyek az egyéni érzékelésben a legtöbb és leghevesebb vitákra adnak alkalmat. Az átmeneti formában ugyanis van valami a diftongus elemeiből, de azok sem tartamban, sem pedig hangszinben nem bontakoznak ki teljesen, s ez a bizonytalan érzékelésnek forrása.

Szubjektív érzékelési ítéletemet lehallgatási jegyzőkönyvre vittem, azután pedig a különféle típusokról oscillogrammokat és kimogrammokat készítettem, s megvizsgáltam rajtuk a *töretlennek, átmenetinek* avagy *diftongikusnak* érzékelt hangok felépítését. Az elemzések azt mutatták, hogy ahol töretlen hangszínt érzékelttem, ott a megfelelő kimogrammokon és oscillogrammokon a vokálisprofilok homogén, egyforma láncolatát találtam; a bizonytalan típusú hangoknál a vokálisprofilok némi megváltozását s kisebb mértékű intenzitásingadozást lehetett megfigyelni; a diftongusoknak érzékelt helyeken viszont a vokálisprofilok sajátosan és határozottan megváltoztak, az egyes komponensek határán a zöngé ereje kisebb-nagyobb mértékben csökkent, azaz zöngé redukció következett be, amely a nyomásfelvételeken hasonlóképpen plasztikus formában mutatkozott meg.

Hangfelvételeinken pontosan megfigyelhettük, hogy ugyanazon fonémet ugyanaz a beszélő egyszer monoftongikusan, egyszer bizonytalan színezettel, máskor viszont határozottan diftongikus artikulációval képezi. Igyekeztem most tüzetesen szemügyre venni a különböző beszédhelyzeteket, hogy a monoftongikus és diftongikus ejtés törvényszerűségeit felfedhessem. Az kétségtelenül sok esetben megmutatkozott, hogy *emfatikus helyzetben a diftongikus ejtés gyakoribb*, de az is kiderült, hogy korántsem az emfázis vagy affektus a diftongikus artikuláció egyedüli mozgatója. Az emfázis szerepe a beszélgetés során gyakran pregnánsan kitűnt. Álljon itt mutatóba néhány idevágó részlet:

H: Akko csak mit tesznek rá (ti. a káposztára, ha más fűszer nincs)?
— *Akkor csak súót. Sót teszünk rá, még é kis törmát.*

Közvetlenül a kérdésemre adott válaszában az emfatikusan ejtett szóban *úó*-t ejt. Rögtön utána már csak egyszerű monoftongust: *ó*. H: No most akkor meddig völd bent a kenyér? — *Két órájig, két óráig méksült.*

H: Miből volt ez (ti. a kukoricamorzsóló)? = *Voazsbu van ollan.*

H: Más nem is jöd bele (ti. a kukoricapogácsába)? — *Ék kis súá, más nem.*

H: Az nagyon jó (ti. a sütő tök)! — *Hát az igen jú?*

H: Mit sütöttek akkoriba, mikor uty kislány vót? — *Pogócsaít, riétest.*

H: Má akkor is szokás vót (ti. a karácsonyfát feldíszíteni gyermekkorában)? — *Vuót!*

H: Hoty hífták aszt, ami úgy lehullott (ti. a gyaratásnál)? — *Kuóc. Akkor kitöttük a tüört, törnek monygyuk.*

Az emfázis ilyenfajta megnyilatkozásait igen nagy számban figyelhetjük meg a sármelléki hangfelvételeken.

A másik diftonguskialakító tényező, amelyet a hangfelvételek lehallgatása alkalmával kétségtelenül fel lehetett fedni: a *beszédrítmus* volt. A *szólamok kialakítása* a beszélgetés során igen sokféle, és tempója is folytonosan változik a beszéd tartalmi súlyához s az érzelmi aláfestéshez igazodva. Azokban a *szólamokban*, ahol a *beszéd ritmusa lassúbb lüktetésű, gyakoribb a diftongikus artikuláció*, mint a gyorsabb mozgássorozatú részekben.

Az említett két tényezőn kívül nyilván még mások is szerepet játszanak a diftongikus hangszín keltésében, de még igen sok megfigyelést kell tennünk, hogy valamennyi okot felfedhessük.

E fejezet elején említettük, hogy a sármelléki diftongikus ejtés a köznyelvnek megfelelő hosszú magánhangzók helyett, ill. azok változataként járja. A nyelvjárási állapot viszonyítását tehát a köznyelvhez mértük, mint általában eddig tették. DEME is ezt látja figyelembe vehető alapnak: „a nyelvjárási sajátosságok mérésére mintegy összehasonlítási alapul *fünciónális helyzetét* tekintve a köznyelv a legalkalmasabb”.⁷⁴ Azonban korántsem szabad azt gondolnunk, hogy ez a módszer tökéletes. Visszásságai éppen ennek a nyelvjárásnak tanulmányozása közben a legszembeszökőbbek. Nevezetesen azért, mert a köznyelvi hosszú magánhangzók csak részben maradnak meg, ill. diftongizálódnak a Sármelléken, igen gyakran rövid, sőt ultrarövid formában élnek, s ezek természetüknél, rövidségüknél fogva csak monoftongikus színezettel bírnak. A köznyelvi hosszú *é* fonémnek tehát az említett töretlen hangszínű *é*, a monoftongus és diftongus között levő *é?* = *é* és határozottan diftongikus *ie*-változatain kívül még két olyan funkcionális változata van, amelyek sohasem diftongizálódnak: a) rövid *ē*: *magunkēru*, *rēguta*, *mēgis*, *kepēs*, *ēn*, *cserēp* stb. és b) *i*-ző alakok: *foladīk*, *mēktörtint*, *egisz*, *szētīk*.

Hasonló a helyzet az *ó*-nál is, ahol a már említett változatokon kívül ugyancsak két sohasem diftongizálódió variánst találunk: a) rövid *o*: *szoval*, *vot*, *hatfannyoc*, *Jozsefné*, *valo*, *fujtatos* stb. b) magas nyelvműködéssel képzett *o*: *vot* és *u*: *aratu* stb.

De így van ez az *ő*-nél is: a) rövid *ö*: *erdörü*, *mēgerősödött*, *föd*, *előbb*, b) magas nyelvműködéssel képzett *ö*: *a zörvezetö*, *essö*, és *ü*: *üsszel*, *kébiselü*, *vessükösár*, *essü* stb.

A változatok alktualizálásának tanulságos példáit találjuk a következő beszédrészletben: *Elraktuk a vesszűöt, otellüö vesszöt hát a magunkēru, a másig darabba vut a vesszűvinyige*. A hosszú *ő* hangnak magas nyelvműködéssel képzett változata, diftongikus és rövid *ü*-hangú variánsa egy mondatban fordul elő úgy veszítvén időtartamából (*üő* — *ő* — *ü*), amint a beszédritmus üteme fokozatosan gyorsul az első, szünettél lezárt szólam után.

A magánhangzók sohasem diftongizálódnak, ha a hosszúság *r*, *l*, *j* vagy néha *n* nyújtó hatása folytán keletkezett: *törmát*, *ördög* stb.

6. A sármelléki diftongusok nyomatékeloszlása⁷⁵

1. *uo*-típusú diftongus

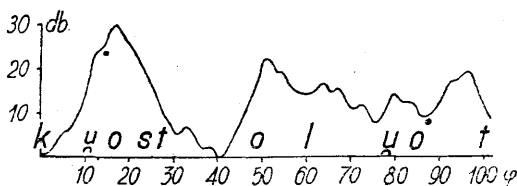
24 30 22 14 19

1. kép: *k u o s t o l u o t*. Nyelvatlaszkérdésre válaszul nyert szó. A *k* zárja alatt a hangnyomás értéke 0. A zár felpattanása után a hangnyomás görbéje meredeken emelkedik fel, és az *u* elem képzése közben 24 db (decibel) csúcsértéket mutat, majd innen még feljebb emelkedik, és az *o*-nál éri el legmagasabb értékét: 30 db. A két elem csúcsértéke között tehát 6 db a különbség, és így nyomatékek szempontjából emelkedő irányú diftongus. 2–3 db-nyi különbség — az eddigi érzékelési tapasztalatok szerint — általában a hallgatókban még nem hoz létre határozott érzetkülönbséget a nyo-

⁷⁴ DEME LÁSZLÓ, A magyar nyelvjárások néhány kérdése, Bp., 1953, 84.

⁷⁵ Vö. még: A magyar nyelvatlasz munkamódszere, (szerk. BÁRCZI GÉZA) Bp., 1955, 262–76.

maték irányát tekintve, ezért a következőkben 1–3 db-nyi különbséget ingadozási sávnak tekintünk (de valószínű, hogy fülünk kellő gyakorlással 2–3 db-nyi különbséget is differenciálni tud). Az s képzése közben a hangnyomás értéke csökken, és a t zárjának tartama alatt 0 vonalra esik le. Az o -nál ismét növekedik a nyomaték, majd világosan meglátszik az l kisebb hangerő

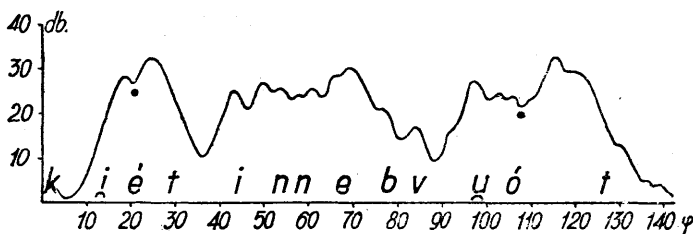

értéke. Az u és o diftonguselemek külön-külön energiakibontakozás képét mutatják, melyek között mély nyomásvölgyet figyelhetünk meg (az elemek határát a képen ponttal jelöltük meg). Az u csúcsértéke 14 db, az o hangé pedig 19 db, s így ez a diftongus is emelkedő.

A nyomásalakulásnak két tipikus formáját láthatjuk mindjárt ezen az első képen: a) az első szótagban a diftongus két komponense szinte észrevétlenül, csupán egy kis nyomáshullámmal olvad egymásba. A kettőshangzót azonban csupán egy nagy energiakibontakozás jellemzi. A két elem közötti nyomásvölgy is kicsi, így a két komponens *egy szótagban* olvad össze; b) a második diftongus esetében már más a helyzet: mindegyik diftonguselem önálló energiakibontakozást mutat. Két energiahegyet láthatunk, s közöttük nyomáscsökkenésnek megfelelő völgy van. Ez a diftongusrealizáció tehát *kétszótagú*. A következőkben számos példán figyelhetjük meg a sármelléki diftongusokban mind az egy-, mind pedig a kétszótagú alakulást.

A diftongus elemeinek időtartamértékei a következők: $u = 5 \varphi$, $o = 12 \varphi$; $u = 10 \varphi$ és $ó = 13 \varphi$, ahol $\varphi = 1/100$ másodperc.

2. kép: ^{28 33} ²⁵ ³⁰ ^{27 33}
k i é t i n n e b v u ó t (ti. karácsonykor).

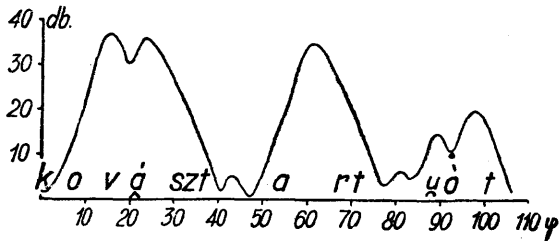

A mondat mindkét diftongusa emelkedő. A nyomásgörbén jól megfigyelhetjük, hogy a maximális nyomás mindkétszer a diftongus második elemére esik. Figyelemre méltó, hogy a nazális gemináta (nn) nyomásértéke olyan szinten mozog, mint az i hangé.

Időtartamértékek: $uó = 30 \varphi$, $u = 10 \varphi$ és $ó = 20 \varphi$.

37 36 35 15 20
 3. kép: *k³⁷o³⁶v³⁵á¹⁵sztart²⁰u¹⁵öt*. Asztá még átulérte já iziét, kovász-
 tartu¹⁵öt.

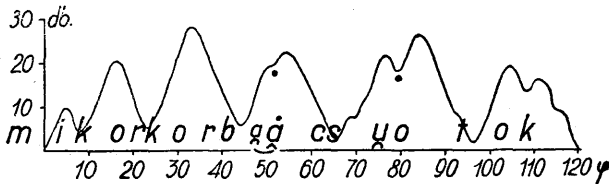
Az első szótag o-jában éri el a hangnyomás az összetett szó legnagyobb csúcsertékét. A *v* képzése közbe 6 db-lel csökken a nyomás, majd ismét fel-

jebb emelkedik. A *t* zárképzése közben a 0 vonalra esik. Az *uö* diftongus két eleme között ismét a nyomásminimumnak megfelelő mély völgy képződik. Tipikus kétszótagszerű alakulás. Az első elem rövidsége szabad szemmel is jól látható.

Időtartamértékek: *uö* = 20 φ , *u* = 5 φ és *ö* = 15 φ .

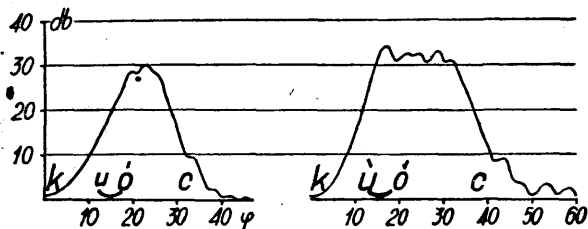
10 21 29 21 24 23 28 20
 4. kép: *m¹⁰i²¹k²⁹o²¹r²⁴k²³o²⁸r²⁰b²¹á²⁴c²³s²⁸u²⁰o²¹t²⁰ok?* Aprószentekelésről foly-
 tatott beszélgetés részlete: *H: Montak o²¹jankor valamit? — Mikor korb²¹á-
 su²⁰otok?*

Az *uo* diftongus elemei két energiakibontakozás képét mutatják. Közé-
 jük mély nyomásvölgy ékelődik, így kétszótagszerű képzésmód jellemzi a
 kettőshangzó felépítését. Nyomatékeloszlás tekintetében emelkedő, 5 db
 csúcskülönbséggel.

Időtartamértékek: *uo* = 20 φ , *u* = 9 φ és *o* = 11 φ .

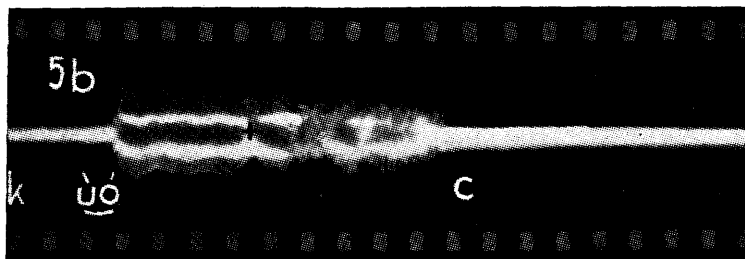
28 30 34 33
 5. és 5/a kép: *k²⁸u³⁰ó³⁴c³³*; *k³⁴ú³³ó³³c³³*. Nyelvatlaszkérdésre feleletül nyert
 izolált szó és megisméltése.

A hangnyomás értéke mindkét esetben csaknem teljesen egy szinten mozog, s így nyomaték szempontjából lebegő diftongusok. A megismételt alakot azonban a beszélő nyomatékossabban ejtette, s ezért az emfázis következtében az egyes elemek időtartama kissé megnyúlik.

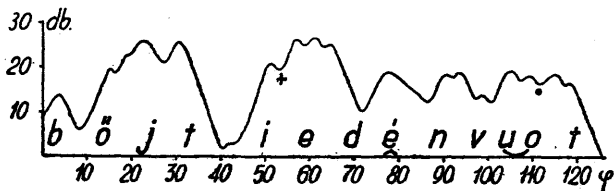
Időtartamértékek: $u\acute{o} = 21 \varphi$, $u = 5 \varphi$ és $ó = 16 \varphi$; $\grave{u} = 10 \varphi$ és $ó = 18 \varphi$.

Az 5/b kép a *kùóc* szó oscillogrammját mutatja. A *k* sima vonala után az \acute{u} széles amplitúdójú sávja indul meg, mely a + -tel jelölt ponttól kezdve egy kis minimumot mutat fel. A + után még egy rövid ideig átmenetileg

u-féle hangszín van jelen, de lassan átváltozik, a középen húzódó jellegzetes fekete sáv eltűnik, és a diftongus másik hangszíne lesz uralkodó. A hangnyomásgörbe a diftongus két elemének egyforma nyomatékát mutatja, az oscillogramm hasonló amplitúdó viszonyokat árul el a diftongus egész tartama alatt. Az oscillogramm még azt is pontosan megmutatja, — amit a nyomásgörbén ellenőrizhetünk — hogy a szó magánhangzója hirtelen, mindjárt az elején maximális nyomásértéket ér el, a szó végén viszont egy kis fokozatosság mutatkozik meg.

6. kép: $\overset{26}{b} \overset{21}{\acute{o}} \overset{26}{j} \overset{19}{t} \quad \overset{19}{e} \overset{19}{d} \acute{e} n \quad v \overset{19}{u} \overset{19}{o} t.$

A két szó határán: *b ö j t i e d é n* éppen olyan kis nyomásminimumnak megfelelő völgyecske látható, mint némely diftongusalakulásnál, ahol kétszótagszerűségről szoltunk. Az *uo* diftongus elemeinek nyomásértéke végig egy szinten mozog, s így tipikusan lebegő.

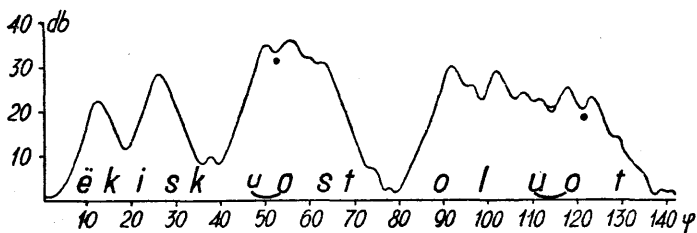
Időtartamértékek: $uo = 20 \varphi$, $u = 8 \varphi$ és $o = 12 \varphi$.

22 28 3536 30 23 25

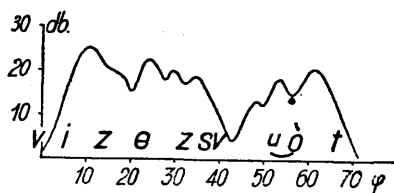
7. kép. $\ddot{e}k\overset{u}{i}s\ k\overset{o}{s}t\ o\overset{u}{l}\overset{u}{o}t$. Nyelvatlaskérdésre feleletül nyert szó.

Mindkét diftongus lebegő, a következő időtartamértékekkel: $\overset{u}{o} = 20 \varphi$,

$u = 5 \varphi$ és $o = 15 \varphi$; $\overset{u}{o} = 23 \varphi$, $u = 8 \varphi$ és $o = 15 \varphi$.

8. kép.: $v\overset{i}{z}\overset{e}{z}s\ v\overset{u}{o}t$. Hát az én lánkoromban vizezs v^uòt a berék.

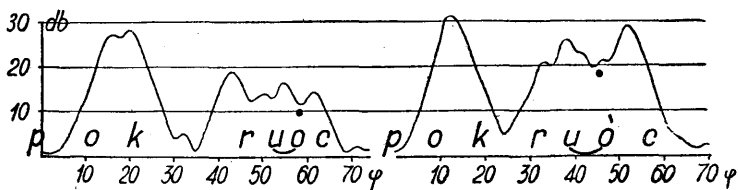

Kétnyomásúcsos alakulás csaknem egyforma értékkel, éles minimum-völgygel.

Időtartamértékek: $\overset{u}{o} = 20 \varphi$, $u = 5 \varphi$ és $\grave{o} = 15 \varphi$.

28 1614 31 26 29

9. és 9/a kép: $p\overset{o}{k}r\overset{u}{o}c$; $p\overset{o}{k}r\overset{u}{o}c$. Nyelvatlaskérdésre feleletül nyert izolált szó és megismétlése.

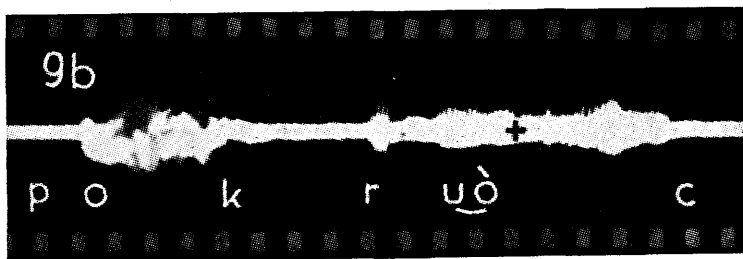

A diftongus mindkét esetben lebegő, az elemek között azonban az első esetben kicsi a nyomásvölgy, a másodikban pedig igen nagy, azaz a hangszínek külön szótagszerűsége élesebben áll egymással szemben.

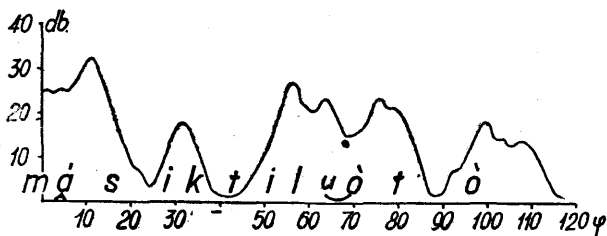
Időtartamértékek: $\overset{u}{o} = 18 \varphi$, $u = 8 \varphi$ és $\grave{o} = 10 \varphi$; $\overset{u}{o} = 25 \varphi$, $u = 10 \varphi$ és $\acute{o} = 15 \varphi$.

A 9/b. kép a $p\overset{o}{k}r\overset{u}{o}c$ szó megismételt alakjának oscillogrammját mutatja. A kép a p zöngétlen vonalával indul meg, majd utána a szó lehangsúlyosabb hangjának az o -nak széles amplitúdójú sávjával folytatódik. Ezt követi a zöngétlen k vonala, melyből a rövid tartamú r három rezdület ugrik ki. Utána látjuk a diftongus első elemének (u) sávját, melynek amplitúdója egy kissé csökken, a zöngé kisfokú redukciójának jeléül (+-tel jelölve). Innen kezdve alakul ki a diftongus másik hangszíne (\grave{o}), melynek ampli-

túdója egy parányival szélesebb is, mint az első komponensé. Ez a helyzet a hangnyomásgörbén is visszatükröződik, és 3 db-nyi nyomástöbbletben mutatkozik meg.

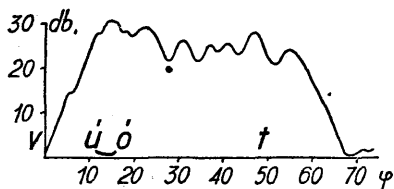
10. kép: ^{32 17} ^{27 23 23 18} *másik tiluòtò*. Eggyig v^áakto, másⁱk tiluòtò (ti. a kender^t).

A diftongus komponenseinek nyomásértékei egyformák, s közöttük mély nyomásvölgy alakult ki.

Időtartamértékek: $uò = 22 \mu$, $u = 6 \mu$ és $ò = 16 \mu$.

11. kép: ^{31 23} *vúót. H: Má akkor is szokás vót* (ti. a karácsonyfát fel-díszíteni gyermekkorukban)? – *Vúót.*

Az emfaticusan ejtett szó időtartamviszonyai rendkívüli mértékben megnyúlnak. Az egyes elemek nyomásviszonyai pedig néhány vibratóval csaknem teljesen egyformák. A vibrató hosszú időtartamú, feszes hangszalagműködéssel képzett hangok sajátossága.

Időtartamértékek: $úó = 60 \mu$, $ú = 20 \mu$ és $ó = 40 \mu$.

*

A sármelléki *uo*-típusú diftongusok elemzése azt mutatja, hogy az összefüggő beszédben igen gyakoriak az emelkedő irányú, tehát erősödő

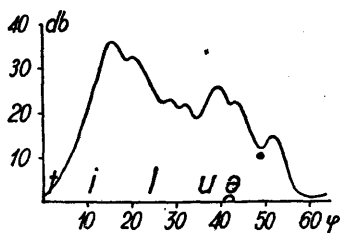
nyomatékú diftongusok. Emfatikusan, hangsúlyozottan, izoláltan ejtett szavak esetében azonban ezek a nyomásviszonyok megváltoznak, és a diftongus lebegővé változik át. Sőt — amint arra másutt mutattam be példát innen — ritkán még eső formát is találhatunk. Gyakoriság szempontjából az emelkedő típus 21%-ban, a lebegő pedig a néhány eső formával együtt 20%-ban fordult elő a hosszú ó foném változataként.

Időtartam szempontjából az első elem igen rövid vagy rövid, a második viszont a rövidtől a hosszúig variálódhat. A megvizsgált sármelléki hangfelvételek alapján úgy találtam, hogy az *uo-típusú diftongusok időtartama 15–40 φ tartamában helyezkedett el*. Legterheltebb a 20–30 φ sáv rész. Az előfordult esetek alapján kiszámított középérték: 25,3 φ. A hangfelvételeken előforduló töretlen hangszínű hosszú ó hangok középértéke: 21,8 φ volt. *A diftongusok időtartama tehát valamivel hosszabb, mint a megfelelő fonémosztályú monofonusoké.*

2. *ua-típusú diftongus*

Sármelléken az *uo*-diftongusnak *ua* a variánsa viszonylagosan kicsi statisztikai terheltséggel, mert míg a hosszú ó foném változataként az *uo*-típusú diftongusok 41%-ban fordultak elő, addig az *ua*-típus csupán 8%-ban, s csaknem minden esetben igen emfatikus helyzetben. DEME LÁSZLÓ (Mnyj. II, 32) hangjelölési rendszerében erre a hangszínezetre is *u_o* jelölést alkalmaz, bár megemlíti, hogy „a nyitódó, gyengülő nyomatékú (*u_o*) típust ez a jelölésmód nem tökéletesen adja vissza”. DEME LÁSZLÓnak ezt a hangszínrre vonatkozó jelölési sematizálását két okból tartom elfogadhatatlannak: 1. DEME sokkal jelentéktelenebb hangszínkülönbségeknél újabb jeleket tart szükségesnek (*a–o*, *o–y* stb., amire bírálatában BÁRCZI GÉZA is rámutatott (Mnyj. II, 39). 2. Ez a nyelvjárási hangszín igen feltűnő nemcsak nyelvészek, hanem mások számára is. Erre mutat az a tény, hogy Zs. K. mérnök barátomat megkértem arra, hogy az *acskua* szóról készítsen részemre egy felvételt. Levelemben neki *acskó*-t írtam, mert feleslegesnek tartottam a nyelvész fontoskodását. Meglepetésemre az elkészült fénykép hátára ezt írta: *acskue*. Ez kétségtelenné teszi, hogy a hanglemezen nemcsak az ó helyetti *u*-t, hanem ezenkívül egy *e*-féle hangot is érzékelt. Az *ua*-féle jelzést tehát szükségesnek tartom.

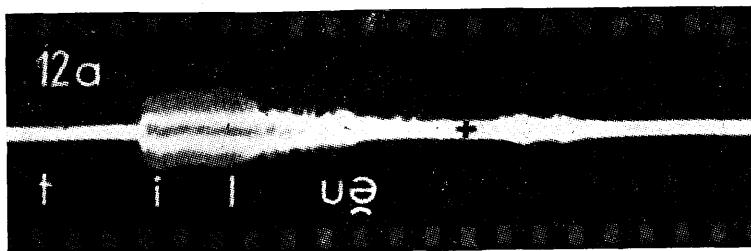
12. kép: ^{36 2615} *t i l u a*. Nyelvatlaszkérdésre feleletül nyert izolált szó.

Határozottan eső diftongus, a két elem között egy kis nyomásvölgygyel.

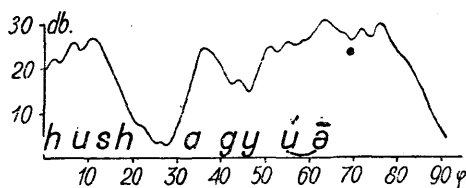
Időtartamértékek: $ua = 20 \phi$, $u = 13 \phi$ és $a = 7 \phi$.

12/a kép a *tiluə* szó oscillogrammját mutatja. A kép a *t* sima vonalával kezdődik, utána a szó lehangsúlyosabb magánhangzója: az *i* következik széles amplitúdóval. Az *i* hangszín tartama alatt középtűt egy sötét sáv vonul

végig, mely az *l* képzése közben már bomladozik, az *u*-nál pedig teljesen eltűnik. Az *u* amplitúdója az *l*-éhez viszonyítva szélesebb, majd fokozatosan csökken. A +-tel jelzett minimum völgy után az *ə* képzése közben ismét erősödik egy kissé az amplitúdó, s csak a végén csökken.

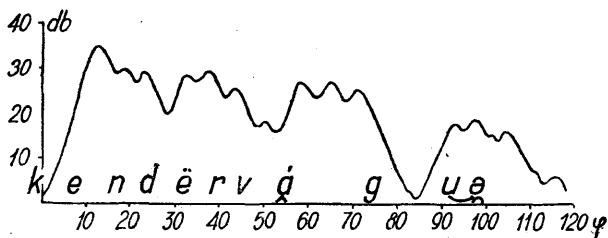
13. kép: ²⁷ *h* ²⁴ *u* ³¹ *s* ³⁰ *h* *a* *g* *y* *ú* *ə*. Csak abba a zégybe, hushagyúə, után való az a csonka csütörtök (akkor nem fontunk).

Az *ú* utolsó harmadában éri el legmagasabb nyomásértékét. Utána 5 db-lel lejjebb esik, majd az *ə* képzése közben ismét feljebb száll. A két komponens csúcserőke csaknem egyforma, és így a diftongus lebegő. Az *uə*-típusú diftongusról az volt általában a nézet, — a nyomáselemzések előtt — hogy kizárólag eső formában fordulnak elő (Mnyj. II, 32).

Időtartamértékek: $\hat{u}\bar{e} = 36 \mu$, $\hat{u} = 16 \mu$, és $\bar{e} = 20 \mu$.

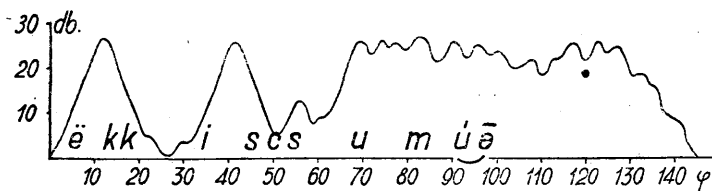
14. kép: ³⁵ *k* ³⁰ *e* ²⁷ *n* ¹⁹ *d* ¹⁶ *ė* *r* *v* *á* *g* *u* *ə*. Nyelvatlaszkérdésre feleletül nyert izolált szó.

A kettőshangzó két eleme között nyomásvölgyet figyelhetünk meg. A csúcsértékek között 3 db a különbség, s így lebegőnek avagy *eső*nek foghatjuk fel. Szubjektív érzékelés alkalmával először lebegőnek jelöltem, majd többszöri alapos figyelés után *eső*nek. A nyomásfelvétel csak ezután készült. Az *eső* jelölés azért is indokoltabb, mert a második elemnek csaknem végig *eső* jellege van, míg az első elemben ilyenfajta nívőkülönbség nincs.

Időtartamértékek: $u\bar{a} = 20 \varphi$, $u = 10 \varphi$ és $\bar{a} = 10 \varphi$.

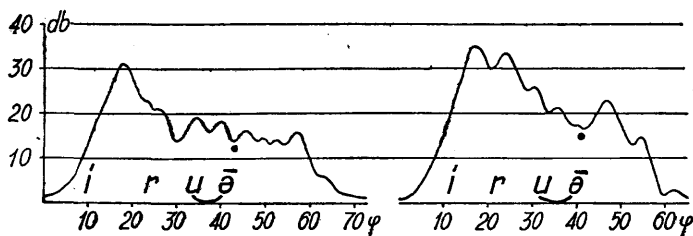
15. kép: $\overset{27}{\ddot{e}} k \overset{26}{k} i s \overset{26}{c} s u \overset{26}{m} \overset{26}{\bar{u}} \bar{a}$. Karácson estiére *éd*esapám *b*ehozott *é*k *k*is *c*sum*ú* szálmát.

A diftongus *ú*-ja képzése közben több kisebb méretű intenzitáshullámzást mutat, és maximális nyomásértékét utolsó harmadában éri el. A két elem csúcsértékei egyformák, így lebegő a kettőshangzó.

Időtartamértékek: $\bar{u}\bar{a} = 39 \varphi$, $\bar{u} = 17 \varphi$ és $\bar{a} = 22 \varphi$.

16. és 16/a kép: $\overset{32}{i} r \overset{18}{u} \overset{16}{\bar{a}}$; $\overset{35}{i} r \overset{26}{u} \overset{23}{\bar{a}}$. Nyelvatlaskérdésre feleletül nyert szó és megisméltése.

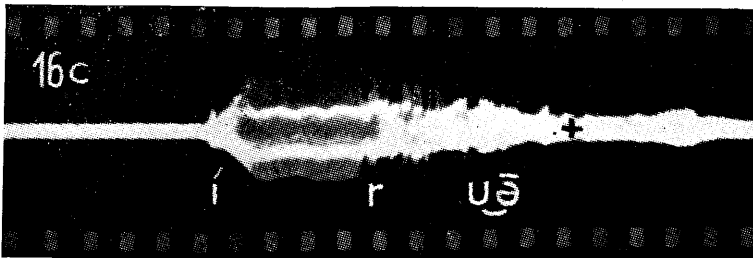
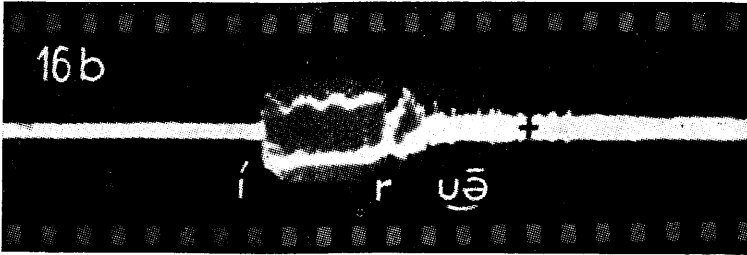

Az $u\bar{a}$ diftongus elemeinek csúcsértéke mindkét ejtésben közel áll egymáshoz. A második, azaz hangsúlyosabb ejtésben a nyomásvölgy sokkal nagyobb, mint az elsőben, a hangszínek szétválása plasztikusabb.

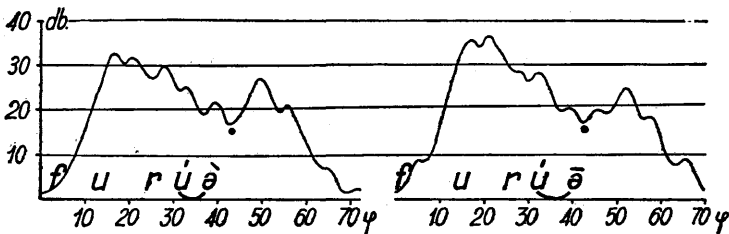
Időtartamértékek: $u\bar{a} = 32 \varphi$, $u = 12 \varphi$ és $\bar{a} = 20 \varphi$; $\bar{u}\bar{a} = 32 \varphi$, $u = 12 \varphi$ és $\bar{a} = 20 \varphi$.

A 16/b az $iru\bar{a}$ szónak, a 16/c pedig megisméltelt alakjának oscillogrammját mutatja. A 16/b képen a szünetet jelző vonallal indul a kép. Utána a hangsúlyos *i*-t látjuk. A hangszín egész tartama alatt fekete sáv vonul végig a közepén. A homogén képet az *r* szakítja meg. Az $u\bar{a}$ diftongus amplitúdója csaknem végig egy szinten mozog, mely teljes mértékben megfelel a nyomásképen látható állapotnak. A 16/c kép viszonyai nagyjában megegyeznek az előzővel, mégis avval a különbséggel, hogy a diftongus második elemének

kis intenzitás-erősödése a kép végén éppen úgy kifejezésre jut, mint a nyomás-görbén. Az *r* hang képe nem válik el oly élesen a környezetétől, mint előbb.

17. és 17/a kép: ^{33 30 27} *furúà*; ^{36 28 25} *furúā*. Nyelvatlaszkérdésre feleletül nyert szó és megismétlése.

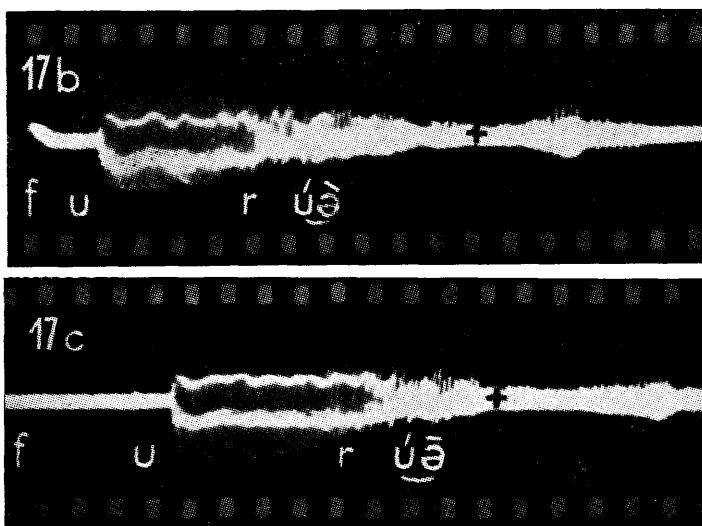

Mindkét esetben mély nyomásvölgy és egymáshoz közeli csúcsertékek a diftongus jellemzői. Fiziológiai szempontból tekintve a dolgot, a nagy távolságú nyelvmozgás okozza az ilyen típusú kettőshangzóknál a mély nyomásvölgyet, a hangszalagműködés jelentős redukcióját. A nyomásfelvételeken általában megfigyelhetjük, hogy minél távolabbi mozgást kell a nyelvnek elvégeznie a diftongus artikulációja közben, annál mélyebb nyomásvölgy alakulhat ki, annál nagyobb méretű lehet a zöngeerő csökkenése és valószínűbb a kétszótagúság kialakulása, s fordítva.

Időtartamértékek: $\acute{u}\grave{a} = 35 \varphi$, $\acute{u} = 17 \varphi$ és $\grave{a} = 18 \varphi$; $\acute{u}\bar{a} = 37 \varphi$, $\acute{u} = 15 \varphi$ és $\bar{a} = 22 \varphi$.

17/b kép az első szó oscillogrammját mutatja, mely az *f* sima vonalával kezdődik. Utána a szó legnagyobb nyomatékú *u* hangja következik széles amplitúdóval. A hangszín egész tartama alatt fekete sáv vonul végig a köze-

pén. Az *r* után a diftongus első elemének sávja következik, melynek amplitúdója folyton csökken, — minimumot hozván létre — majd a diftongus második komponensében ismét erősödik.

17/c kép teljesen egyezik az előzővel, a különbség csak abban mutatkozik meg, hogy az *r* képzése közben még az *u* rezonancia viszonyai érvényesülnek bizonyos mértékben.

*

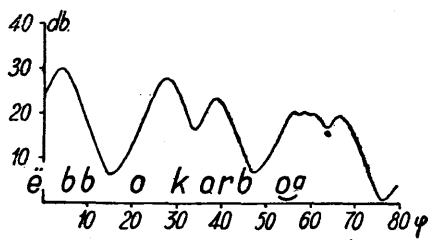
Az *ua*-típusú diftongusok elemzése azt mutatja, hogy eső és lebegő formában fordulnak elő. Emfatikusan, hangsúlyozottan, izoláltan ejtett szavakban inkább a lebegő forma használatos.

Időtartam szempontjából mind az első, mind a második elem a rövidtől a hosszúig mutathat fel értéket. Az előfordult realizációk a 17–34 φ tartámsávban helyezkedtek el. Statisztikailag legterheltebb a 17–25 φ sáv-rész volt. Középtérték: 24,5 φ . Ily módon az *ua*-típusú diftongus is magasabb átlagos értéket mutat fel, mint a megfelelő monoftongus (\acute{o} = 21,8 φ).

3. *oa*-típusú diftongus

A sármelléki nyelvjárás egyik jellegzetes sajátossága a köznyelvinek megfelelő magánhangzók zártabb képzése. A legtöbb hangnak indítása, kezdése zártabb helyetből történik, mely az artikuláció folyamán egy kissé feloldódik. Különösen feltűnő a zártabb helyzet nyíltabb fokozatba való feloldása a szóvégi *a*, *o* helyzetben. Ilyenkor a nyelvműködés két mozzanata közben kis zöngeredukció keletkezik, mely ha 2–3 db nagyságot elér, akkor már diftongusként lesz érzékelhető, — feltéve, hogy a két mozzanat időtartama bizonyos nagyságot tud felmutatni, mely az apperceptiáláshoz szükséges. A következő helyzetben határozott diftongust észleltem :

18. kép: ³⁰ ²⁸ ²⁸ ²⁰¹⁹ *ë b b o k ö r b o^a*. Csak három szálot hattunk egy-éb bokörb^oa (ti. kukoricát).

Az *oa*-diftongus nyomásszintje egy kis minimumvölgy közbeiktatásával szinte teljesen egy szinten mozog, a nyomásvölgy mélysége 3 db.

Időtartam értékek: *oa* = 21 φ, *o* = 13 φ és *a* = 8 φ.

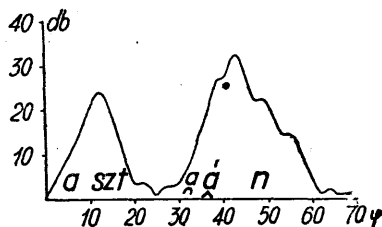
*

Időtartam szempontjából mindkét elem időtartama rövid, néha pedig ultrarövid. Értékeik a 20–23 φ-ig terjedő sávban helyezkedtek el. Középvérték: 22 φ. A diftongikus variáns tehát kétszerte nagyobb tartamértéket mutat fel, mint a megfelelő monoftongus, mert az *a* fonémosztályhoz tartozó hangok (*a*, *á*) középvértéke 9,3 φ, az *o*-éhoz tartozóké (*o*, *ö*) pedig 10,1 φ volt.

4. *aa*-típusú diftongus

Az *á* hang ejtése — mint Dunántúl számos helyén — sok beszélő ejtésében diftongikus, bár erősen kiveszőfélben van használata. A kettőshangzó ebben az esetben is zártabból válik nyíltabbá, azaz *nyitódó hangszínű*.⁷⁶ Első elemének hangszíne *a~á~o~ö* hangszínvariánsokkal jellemezhető, — melyek egyazon beszélőnél is váltakozva fordulnak elő; a második komponens hangszíne már kisebb sávban mozog: *á~á*.

19. kép: ²⁴ ²⁷ ³² *a s z t á á n*. Asztán v^ot karácsonfánk is.

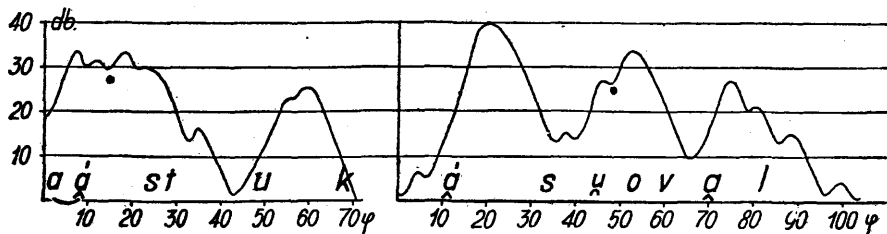

⁷⁶ Számos kutató a diftongusok hangszíne legjellegzetesebb vonásának záródó vagy nyitódó természetét tartja, s osztályozásukat is e szerint végzik. Ezt az igen helyes szempontot SCHMITT, A., „Akzent und Diphthongierung” (1931, 78) c. munkájában vetette fel először a fonetikai szakirodalomban. Innen került MENZERATH, P., „Der Diphthong” (Bonn, 1941) c. könyvébe s még sok más fonetikai dolgozatba. DEME LÁSZLÓ „A magyar nyelvjárások néhány kérdése” (Bp., 1953, 59–60) c. munkájában — nyilván nem ismervén az idevágó irodalmat — magának tulajdonítja ennek az új szempontnak a felvetését, s úgy véli, hogy BENKŐ is tőle vette át: „A diftongusoknak záródókra és nyitódókra való felosztását egyébként átvette egyik cikkében BENKŐ”.

A diftongus elemei simán olvadnak egymásba, s közöttük 5 db csúcskülönbség van, így tehát emelkedő..

Időtartamértékek : $\underline{a\acute{a}}$ = 20 φ , a = 6 φ és \acute{a} = 14 φ .

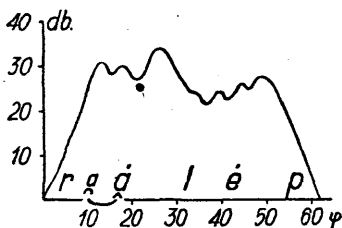
20. kép : $\overset{34\ 34}{\underline{a\acute{a}}}$ $\overset{25}{st}$ $\overset{40}{u}$ $\overset{27\ 34\ 27}{k}$. (ti. a kukoricaföldeket a berekben).

A diftongus komponensei között 5 db mélységű nyomásvölgyet figyelhetünk meg, csúcserkéik azonban teljesen egyformák, s így az $\underline{a\acute{a}}$ -kettős-hangzó lebegő.

Időtartamértékek : $\underline{a\acute{a}}$ = 30 φ , a = 13 φ és \acute{a} = 17 φ .

21. kép : $\overset{31\ 34\ 28}{r\underline{a\acute{a}}l}$ $\overset{28}{\acute{e}p}$. Akkor ek kis füödöt tettünk rájjo, r \acute{a} l \acute{e} ptünk. A diftongus \acute{e} nyhén emelkedő vagy lebegő, mivel 3 db csúcskülönbség van közöttük. A hangnyomás az \acute{a} elem képzése közben a legnagyobb. Az \acute{e}

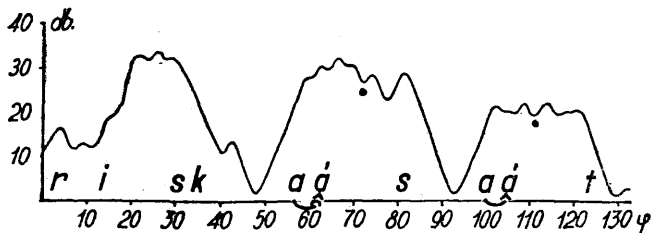
artikulációja közben 3 vibrátót és erősödő nyomást figyelhetünk meg. Amint az ajkak a p zárjának előkészítésére zárulni kezdenek, úgy nő fokozatosan a hang nyomása. Érdekes a szubjektív érzékelési ingadozás ennél a diftongusnál. Egyesek bizonytalan \acute{a} ?-nak, mások emelkedő, illetve lebegő diftongusnak ítélték meg. Oka a 3 db-es különbség és az első elem ultrarövid volta.

Időtartamértékek : $\underline{a\acute{a}}$ = 20 φ , a = 6 φ és \acute{a} = 14 φ .

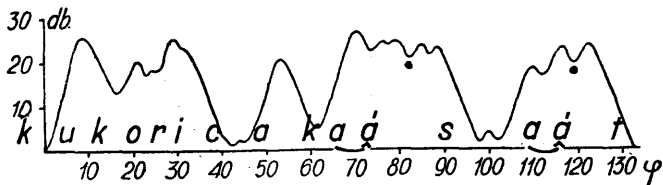
22. kép: ³³ r ^{32 33} i s k a ^{22 22} á s a á t. H: Mit tőteneg bele a csurkába? — Kukurica-kaásaát, riskaásaát.

Mindkét diftongus lebegő. Különösen szép a második kettőshangzó nyomásgörbéje, amely a kis minimumvölgy kivételével teljesen egy szinten mozog.

Időtartamértékek: $\underline{a\acute{a}} = 28 \varphi$, $a = 13 \varphi$ és $\acute{a} = 15 \varphi$; $\underline{a\acute{a}} = 30 \varphi$, $a = 12 \varphi$ és $\acute{a} = 18 \varphi$.

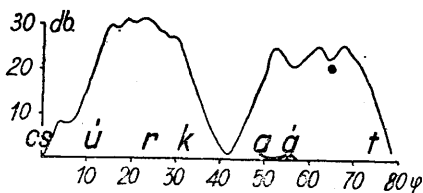

22/a kép: ²⁵ k u k o r i c a ²⁰ k a ²⁵ a ²⁰ k a ²⁴ a ²³ s a ^{23 23} á t. Az előbbi beszédhelyzetből való részlet.

Ugyancsak lebegő diftongusok a következő tartamértékekkel: $\underline{a\acute{a}} = 25 \varphi$, $a = 12 \varphi$ és $\acute{a} = 13 \varphi$; $\underline{a\acute{a}} = 24 \varphi$, $a = 10 \varphi$ és $\acute{a} = 14 \varphi$.

23. kép: ³² c s ^{25 26} ú r k a á t. H: Mit visz az ember ijenkor disznóvágáskor az ismerősöknek, jóbarátoknak? — Csúrkaát, ë kis húst, ë kis pörçöt.

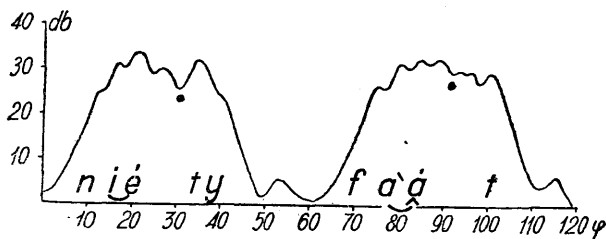
A kettőshangzó nyomásgörbéje az explosio utáni és a kettőshangzó elemei között létrejövő nyomásminimum kivételével egy szinten mozog, tehát tipikus lebegő diftongus.

Időtartamértékek: $\underline{a\acute{a}} = 27 \varphi$, $a = 12 \varphi$ és $\acute{a} = 15 \varphi$.

24. kép: ³⁴³³ *niéty* ^{33 30} *faát*. Akkor ot lèvèrtek niéty faát (ti. a kender-
áztatóban a kender lerögzítésére).

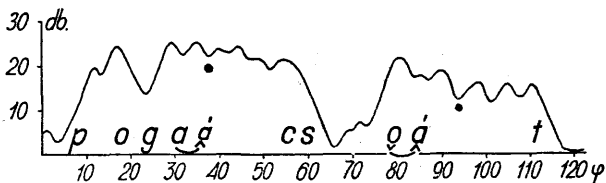
Mindkét diftongus lebegő. Az *ie* elemei között nagyobb a nyomásvölgy,
mint az *aa* komponensei között.

Időtartamértékek: $\underline{aa} = 32 \varphi$, $a = 14 \varphi$ és $\acute{a} = 18 \varphi$.

25. kép: *pogaácsaát*. Mit ettünk? Hát pogaácsaát, kóttzsd.

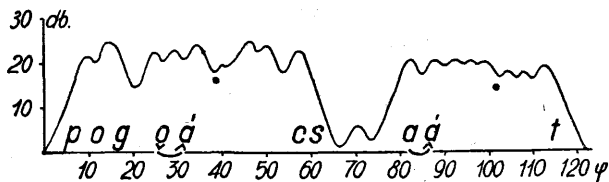
Mindkét diftongus lebegő több vibratóval. A második hangszínelemei
élesebben válnak el egymástól.

Időtartamértékek: $\underline{aa} = 32 \varphi$, $a = 9 \varphi$ és $\acute{a} = 23 \varphi$; $\underline{aa} = 35 \varphi$,
 $\varphi = 13 \varphi$ és $\acute{a} = 22 \varphi$.

26. kép: *pogaácsaát*. H: Mit sütöttek akkoriba, amikor még úty
kislány vót? — Pogaácsaát, riétest.

Ugyanannak a beszélőnek másik nyelvi nyilatkozatában hasonlókép-
pen lebegő diftongusokkal történik az artikuláció, csupán az egyes elemek

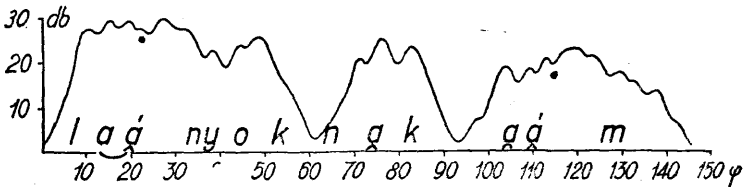

hangszíne módosul egy parányit. Itt az első diftongus hangszínelemei között
nagyobb a minimumvölgy, ami természetes, mert az *aa*-komponensek
artikulációja közben a nyelvmozgás nem olvad egymásba olyan simán, mint
az *aa*-nál. Vibrátok, azaz csekély nyomás- és melódiaingadozások itt is
jelentkeznek.

Időtartamértékek: $\underline{aa} = 30 \varphi$, $\varphi = 12 \varphi$ és $\acute{a} = 18 \varphi$; $\underline{aa} = 35 \varphi$,
 $a = 15 \varphi$ és $\acute{a} = 20 \varphi$.

27. kép: ³⁰³⁰ ²⁶ ²⁵ ¹⁹²³ *laányoknak aám!* Esz szokták mondani (ti. egy kis mondókát az aprószentekeléskor) laányoknak aám!

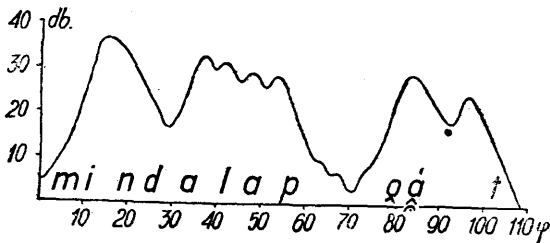
Az első *aá*-diftongus lebegő, a második viszont emelkedő, mely legnagyobb nyomásértékét az *á* képzése közben éri el. Jól megfigyelhetjük a

képen a nazálisoknak (*ny*: 23 db, *m*: 18 db) viszonylagosan magas nyomásértékeiket környezetükben.

Időtartamértékek: *aá* = 22 φ, *a* = 10 φ és *á* = 12 φ; *aá* = 24 φ, *a* = 10 φ és *á* = 14 φ.

28. kép: ³⁷ ³³ ²⁹ ²⁹ ²⁵ *mind a lapoát.* Aszt mők elapötöttuk (ti. a kenyértésztát langalluo sütéskor) a lapoáfra, ojan szélésém, mind a lapoát.

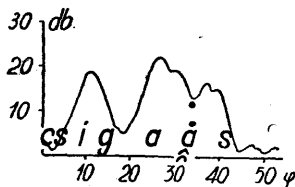

• Az *oá* kettőshangzó elemei között mély nyomásvölgy alakult ki, a hangszínek határozottan válnak szét, tökéletes a kétszótagú realizáció. A diftongus két eleme között a nyelvmozgás nagy mérvű, ezért lehetséges a zöngé ilyen redukciója. A nyomaték irányát tekintve eső.

Időtartamértékek: *oá* = 29 φ, *o* = 13 φ és *á* = 16 φ.

29. kép: ¹⁹ ²² ¹⁷ *csigaás.* Ojan nocs csigaás priézs vuot.

Eső nyomatékú diftongus, az elemek között kis minimumvölgygel. Időtartamértékek: *aá* = 20 φ, *a* = 10 φ és *á* = 10 φ.

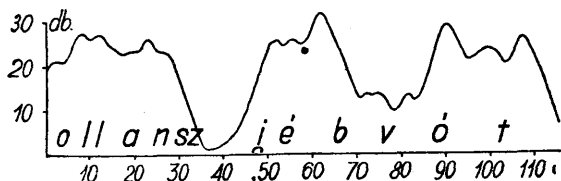

Az *aa*-típusú diftongusok elemzése tehát azt mutatja, hogy emelkedő, lebegő és eső formában egyaránt előfordulhatnak. Statisztikailag legter-

heltebb a lębegő típus. Az első elem időtartama ultrarövid vagy rövid, a másodiké a rövidtől a hosszúig variálódhat. Az előfordult realizációk óá-hangszín esetén a 20–39 φ tartamsávban helyezkedtek el. Közéértékük: 33,5 φ . Az *óá*-típus tartamsávja 15–46 φ -ig terjedt. Legterheltebb a 15–28 φ sáv rész volt. Közéértékük: 26,3 φ . A hosszú *óá*-hang közéértékével (21,4 φ) szemben tehát — amelynek ezek a diftongusok változatai — mindkét diftongikus színezet (*óá* és *óá*) hosszabbnak bizonyult.

5. *ie*-típusú diftongus

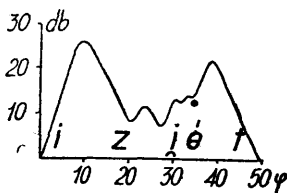
30. kép: ²⁷ *o* ²⁶ *ll* ²⁵ *a* ³² *n* ²⁶ *sziéb vót*. Akor *o*llan *sziéb* vót, mind az a sárgarijētü virák (ti. a hamuval párolt fonál).

Az *ie*-diftongus első eleme 25 db szinten mozog, második komponense azonban eléri a 32 db csúcserőértéket. Igen plasztikus példája az emelkedő nyomatóknak. Az *ll* gemináta magas nyomásértékét (23 db) és a *v* hatására zöngésült véghangzó jóval 0 szint feletti értékét (13 db) megfigyelve képet nyerünk a hangzás dinamikai tényezőiről.

Időtartamértékek: *ie* = 22 φ , *i* = 9 φ és *é* = 13 φ .

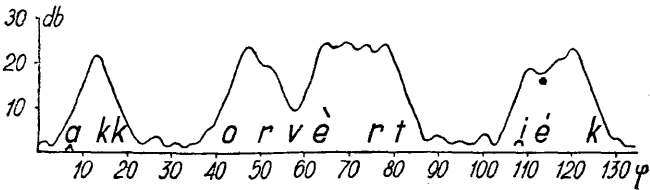
31. kép: ²⁶ *i* ¹⁴ *z* ²² *ie t*. ako rá tētük *o*, *o*llan *kis* *izjēt* (ti. kovászolófát a teknőre).

Az első szótag hangúlyos *i*-jének 26 db-es értéke után a *z* képzése közben 12 db-re esik a hangnyomás. Az *i* 14 db-es csúcсарól 8 db-lel emelkedik a hangnyomás értéke a diftongus második elemében. Emelkedő kettőshangzó. Figyelemre méltó, hogy az *ie*-diftongusoknál a két komponens képzése között csak ritkán láthatunk olyan mély nyomásvölgyet, mint az előző típusokban. Oka az, hogy a nyelv mozgása a két elem artikulációja közben sokkal kisebb, és így simább, zökkenőmentesebb az egybeolvadás, mint amazoknál.

Időtartamértékek: *ie* = 22 φ , *i* = 7 φ és *é* = 15 φ .

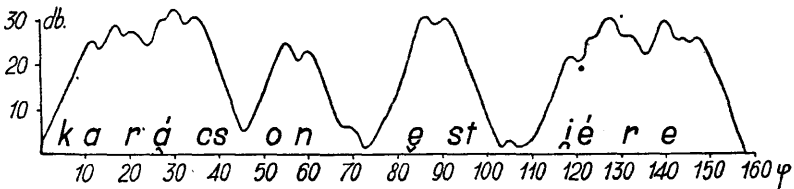
32. kép: ²² ²⁴ ²⁴ ¹⁹²³ *a k k o r v è r t i é k*. Akkor vèrtiek, mèkhàlt Jézus naty-péntèkèn délután.

A diftongus hangnyomása fokozatosan emelkedik, és közepe táján éri el csúcsertékét. A képen a *kk* gemináta tartamértéke és a *t* túlhosszú, kényelmes, precíz képzése, a második szótagban pedig az *r* artikulációja szépen jut kifejezésre.

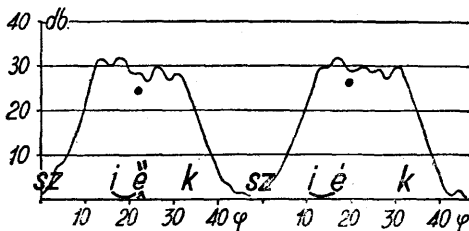
Időtartamértékek: *ié* = 22 φ, *i* = 5 φ és *é* = 17 φ.

33. kép: ²⁹ ³² ²⁵ ³⁰ ²¹ ³⁰ ³⁰ *ka r á c s o n e s t i é r e*. A régi világbõ karácson estiére édesapám behozott èk kis csumúá szalmát.

Emelkedő diftongus a következő időtartamértékekkel: *ié* = 20 φ, *i* = 5 φ és *é* = 15 φ.

34. és 34/a kép: ³² ³⁰ *sz i ë k*; ³² ³⁰ *sz i é k*. Nyelvatlaszkérdésre feleletül nyert izolált szó és megismétlése.

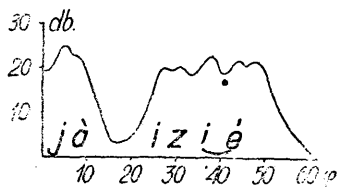

Az izolált szavak mindig hangsúlyosabbak, mint a mondatban álló kiemelés nélküliek, mert hiszen sűrített tartalmuk egész mondatot képvisel a kérdésre adott válaszban. Ilyenkor mindjárt megváltoznak a diftongus nyomásviszonyai, — amint erre már számos példát láthattunk — és az egyes komponensek hangerősségben is közelebb kerülnek egymáshoz. Ennek következménye itt is, hogy az izolált szóban és megismételt alakjában is lebegő

nyomatékeloszlású kettőshangzót találunk. A hangnyomás mindkét esetben csaknem teljesen egy szinten mozog néhány vibratóval.

Időtartamértékek : $i\grave{e} = 27 \varphi$, $i = 12 \varphi$ és $\xi = 15 \varphi$; $i\acute{e} = 28 \varphi$, $i = 10 \varphi$ és $\acute{e} = 18 \varphi$.

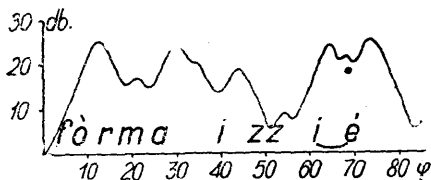
35. kép : $j\grave{a}^{25} i z i\acute{e}^{20 22 22}$. Asztá még átulerte já iziét, kovásztartuót.

A diftongust tartalmazó szó hangnyomása csaknem egész tartama alatt egy szinten mozog, így tehát a kettőshangzó lebegő.

Időtartamértékek : $i\acute{e} = 23 \varphi$, $i = 5 \varphi$ és $\acute{e} = 18 \varphi$.

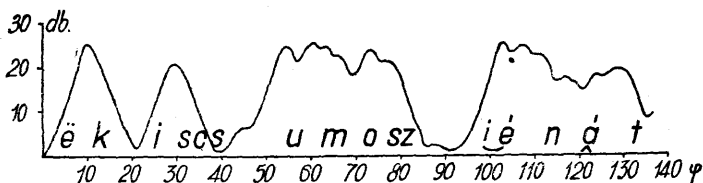
36. kép : $f\grave{o}r m a^{25} i z z i\acute{e}^{25 19 24 25}$. Ollan kis lãjtërjafõrma izzié (ti. a kovásztartófa).

Lebegő nyomatékú diftongus, a két elem között mély nyomásvölgy-gyel, ami ennél a típusnál csak igen emfatikus helyzetekben fordul elő.

Időtartamértékek : $i\acute{e} = 22 \varphi$, $i = 7 \varphi$ és $\acute{e} = 15 \varphi$.

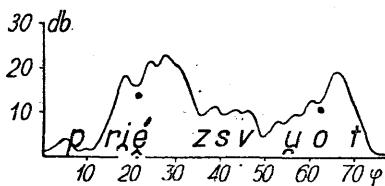
37. kép : $\acute{e} k i s c s u m o s z i\acute{e} n \acute{a} t^{25 20 25 24 25 25 19}$. A 15. kép beszédhelyzetének folytatása.

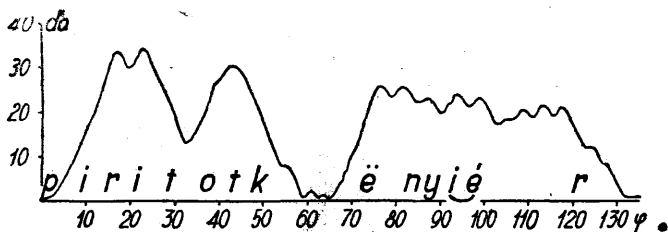
A diftongus igen rövid első elemét a másodiktól kis nyomásminimum választja el. Figyelemre méltó a hangsúlyozott határozatlan névelő (\acute{e} 25 db) és a nazálisok (m : 18 db, n : 17 db) viszonylagosan magas értéke.

Időtartamértékek : $i\acute{e} = 20 \varphi$, $i = 4 \varphi$ és $\acute{e} = 16 \varphi$.

38. kép: ^{19 23} *priés* ^{13 19} *vuo*t. Ojan nocs csigaás priés vuot.
 Az *ié*, akárcsak az *uo* emelkedő nyomatékú.
 Időtartamértékek: *ié* = 20 φ , *i* = 5 φ és *é* = 15 φ .

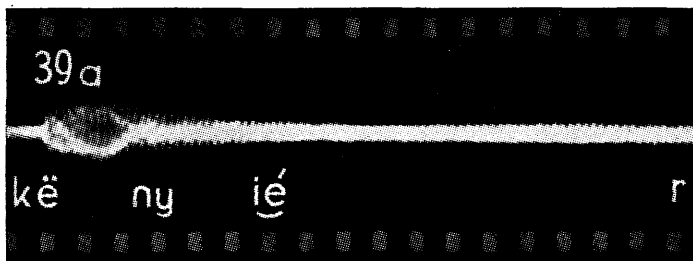
39. kép: ^{34 34 30} *piritot* ^{25 23 21} *kényiér*. Nyelvatlaszkérdésre nyert válasz.

A diftongus komponenseinek csúcsértéke között csupán 2 db nyomáskülönbség van, ezért lebegőnek tekinthetjük. Feszés hangszalagképzés eredménye a mindkét elemben fellelhető vibratóláncolat.

Időtartamértékek: *ié* = 32 φ , *i* = 12 φ és *é* = 20 φ .

39/a kép a (piritot) *kényiér* oscillogrammját mutatja. A *k* vonala után a széles amplitúdójú *é*, majd *ny* sávja következik. Az *ié* diftongus sávjának

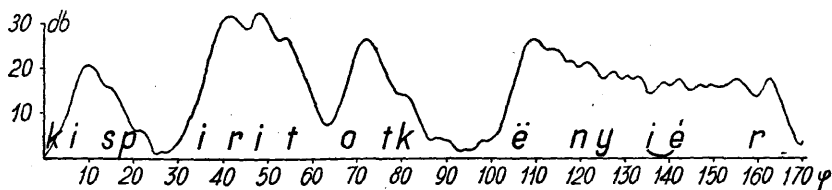

amplitúdóviszonyai csaknem egyformák, a két elem közötti váltás határát nem is lehet látni, mert hullámaik oly simán olvadnak egybe. A nyomásgörbének megfelelően valóban lebegő diftongusnak kell minősítenünk.

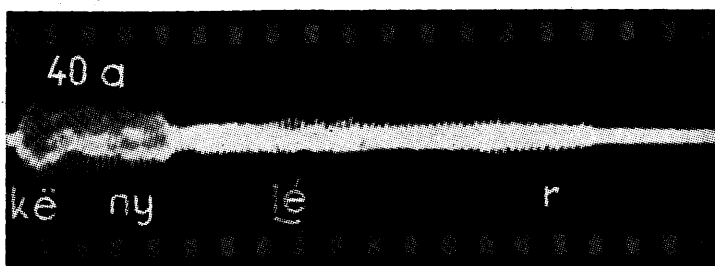
40. kép: ^{21 32 32 27} *kis piritot* ^{27 19 18} *kényiér*. Nyelvatlaszkérdésre nyert válasz.

Az előzőhöz teljesen hasonló diftongusalakulás.

Időtartamértékek : $i\acute{e} = 34 \varphi$, $i = 10 \varphi$ és $\acute{e} = 34 \varphi$.

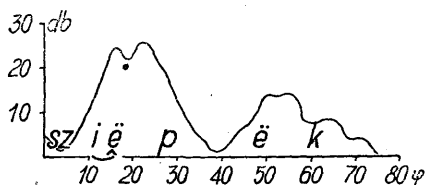

40/a kép a (kis piritot) *kényiér* rész oscillogrammját mutatja. A hangsúlyos *eny* széles amplitúdójú sávja után következik az *ië* diftongus, melynek amplitúdóviszonyai végig egyformák, akárcsak az előző képen.

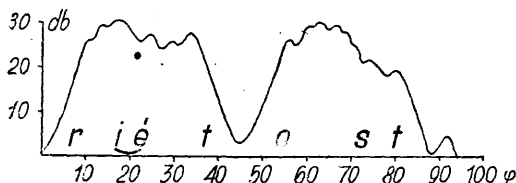
41. kép : *sziépék*. H: *De szépek vótak ezek a házi sütések, ugye? — Sziépék, még jó is.*

Az emfatikus helyzetnek megfelelően a diftongus nyomásértéke egy szinten mozog. A komponensek között a zöngeredukciónak megfelelő nyomásvölgy alakult ki.

Időtartamértékek : $i\acute{e} = 21 \varphi$, $i = 8 \varphi$ és $\acute{e} = 13 \varphi$.

42. kép : *riétést*. H: *Mit sütöttek akkoriba, amikor még úty kislány vót? — Pogoácsaát, riétést.*

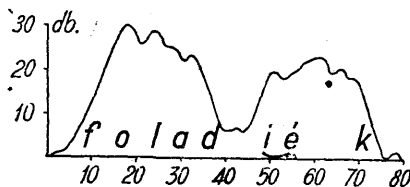
Az emfatikusan, lassú tempóban ejtett szó ismét lebegő diftongust mutat fel. Az emfázis kifejezőformájaként megnövekedett az első elem

hangnyomása, időtartamértéke, sőt a második szótag hangnyomása és időtartama is fokozódott.

Időtartamértékek: $i\acute{e} = 27 \varphi$, $i = 10 \varphi$ és $\acute{e} = 17 \varphi$.

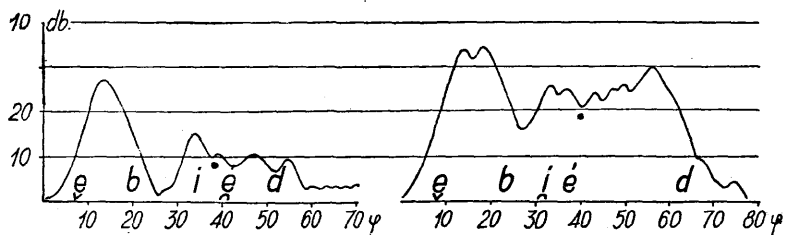
43. kép: ^{30 28 23 20}foladi^ék. Ajis foladiék (ti. a húsvéti tojásfesték).

A diftongus első eleme 3 db-lel magasabb csúcsértékű mint a második, így enyhén eső vagy lebegő.

Időtartamértékek: $i\acute{e} = 24 \varphi$, $i = 10 \varphi$ és $\acute{e} = 14 \varphi$.

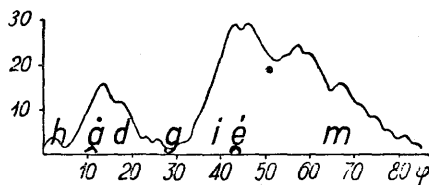
44. és 44/a kép: ^{27 15 10 34 26 30}e biéd; e biéd. Nyelvatlaszkérdésre feleletül nyert szó és megisméltése.

Az első ejtésben eső, a másodikban pedig emelkedő a nyomatak iránya. Ez a példa is rávilágít arra, hogy milyen mozgékony természetű a diftongus, s viszonyai ugyanazon beszélő ejtésében is mint változnak meg beszédhelyzetről beszédhelyzetre.

Időtartamértékek: $i\acute{e} = 23 \varphi$, $i = 8 \varphi$ és $\acute{e} = 15 \varphi$; $i\acute{e} = 35 \varphi$, $i = 8 \varphi$ és $\acute{e} = 27 \varphi$.

45. kép: ^{16 29 24}há d giém. Nyelvatlaszkérdésre feleletül nyert izolált szó.

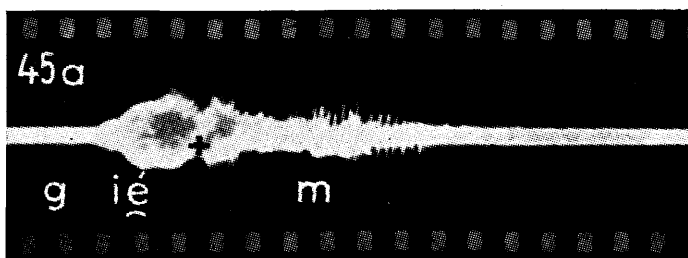

Az erősebben hangsúlyozott szavak törvényszerűsége mutatkozik meg ebben a diftongusalakulásban is. A kiemelt ejtés következtében az első kom-

ponens éri el a legnagyobb csúcserőértéket (29 db), és a nyomásvölgy is plasztikusabb, mint máskor. Határozottan kétszótagú artikuláció.

Időtartamértékek: $i\acute{e} = 24 \varphi$, $i = 10 \varphi$ és $\acute{e} = 14 \varphi$.

A 45/a kép a *giém* szó oscilogrammját mutatja. Az *i* széles amplitúdójú sávja a + -tel megjelölt ponton erősen csökken. Itt van a diftongus két eleme

közötti mélypont. Innen kezdődik a kettőshangzó második hangszíne, az *é*, melynek amplitúdója fokozatosan csökken, majd a nazális képzések ismét felerősödik.

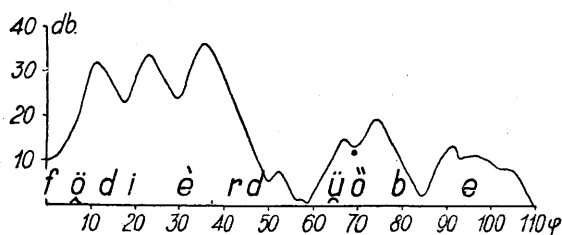
*

Az *ié*-típusú diftongusok elemzése tehát azt mutatja, hogy az összefüggő beszédben leggyakrabban az emelkedő irányú, tehát erősödő nyomatékú diftongusok használatosak. Emfatikusan, hangsúlyozottan, izoláltan ejtett szavakban azonban ezek a nyomásviszonyok megváltoznak, és a diftongus lebegővé változik át, sőt az *eső* forma is előfordul.

Időtartam szempontjából az első elem ultrarövid vagy rövid, a második viszont a rövidtől a hosszúig mutathat fel tartamértéket. Az *ié*-típusú diftongusok időtartama 13–39 φ -ig terjedő sávban helyezkedett el. Legterheltebb a 18–30 φ sáv rész. Középerérték: 25,2 φ . Ugyanezek a felvételeken előforduló töretlen hangszíni hosszú *é* hangok középerértéke: 16 φ . A diftongikus változatok időtartama tehát ebben az osztályban is jóval hosszabb, mint a megfelelő monoftongusoké.

6. *üö*-típusú diftongus

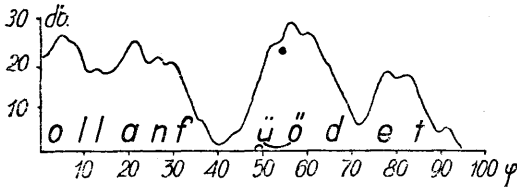
46. kép: ^{32 33 36 14 19} *f ö d i è r d ü ö b e*. H: Az erdőbe szették a komlót? — Itt a zégenföldi *èrdüöbe*.

Az $\ddot{u}\ddot{o}$ -diftongus alakulása kétsúcscos, emelkedő irányzattal. Az első elem csúcserőértéke 5 db-vel kisebb, mint a másodiké és a kettő között kis minimumvölgy alakult ki.

Időtartamértékek: $\ddot{u}\ddot{o} = 18 \varphi$, $\ddot{u} = 7 \varphi$ és $\ddot{o} = 11 \varphi$.

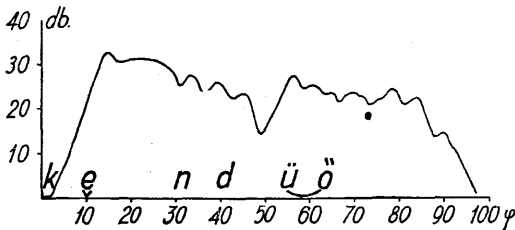
47. kép: $o\overset{26}{l}\overset{25}{l}a\overset{25}{n}f\overset{28}{ü}\overset{18}{ö}d\overset{18}{e}t$. Itt a mi bérküngbe feketéje főd, asztá azér nem tettünk rá ollan fűödét.

3 db-es különbséggel enyhén emelkedő vagy lebegő diftongus. Az ll gemináta viszonylagos magas szintet (18 db) képvisel környezetében.

Időtartamértékek: $\ddot{u}\ddot{o} = 19 \varphi$, $\ddot{u} = 5 \varphi$ és $\ddot{o} = 14 \varphi$.

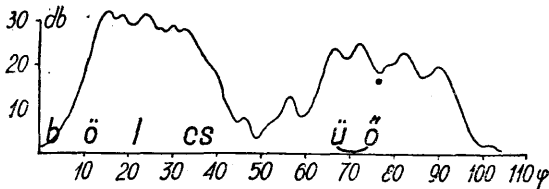
48. kép: $k\overset{33}{e}n\overset{26}{d}\overset{25}{ü}\overset{25}{ö}$. Nyelvatlaskérdésre feleletül nyert izolált szó.

Lebegő diftongus néhány vibratóval. A d zárjának felpattanása után a hangnyomás értéke csaknem végig egy szinten mozog. Szemmel is mérhetjük, hogy az izolált szó hangjainak időtartama sokkal hosszabb, mint mondaton belül, az összefüggő beszéd gyorsabb ritmusában:

Időtartamértékek: $\ddot{u}\ddot{o} = 35 \varphi$, $\ddot{u} = 15 \varphi$ és $\ddot{o} = 20 \varphi$.

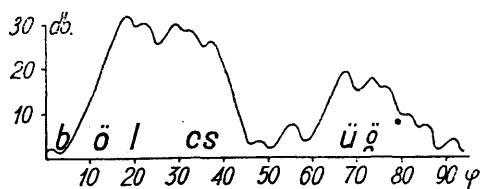
49. kép: $b\overset{32}{ö}l\overset{25}{l}cs\overset{23}{ü}\overset{23}{ö}$. Nyelvatlaskérdésre feleletül nyert izolált szó.

Lebegő diftongus néhány erőteljes intenzitáshullámzással.

Időtartamértékek: $\ddot{u}\ddot{o} = 32 \varphi$, $\ddot{u} = 10 \varphi$ és $\ddot{o} = 22 \varphi$.

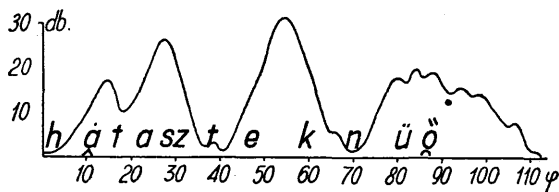
50. kép: $b^{\overset{32}{\circ}} \ddot{o} l c s \ddot{u} \ddot{ö}$. Az előbbi szó megismétlése.

Megismételt formában, még emfaticusabb alakban a szó diftongusa már eső nyomatékú és második eleme igen rövid időtartamú. Ez a forma ugyanezen fonémosztály $\ddot{u}\ddot{ö}$ -változatában általános. Ilyenkor az \ddot{o} nemcsak hangszínéből, hanem nyomatékából és időtartamából is veszít. Az alakulás azt mutatja, hogy a kettőshangzó színezete ehhez áll közelebb.

Időtartamértékek: $\ddot{u}\ddot{ö} = 20 \varphi$, $\ddot{u} = 13 \varphi$ és $\ddot{ö} = 7 \varphi$.

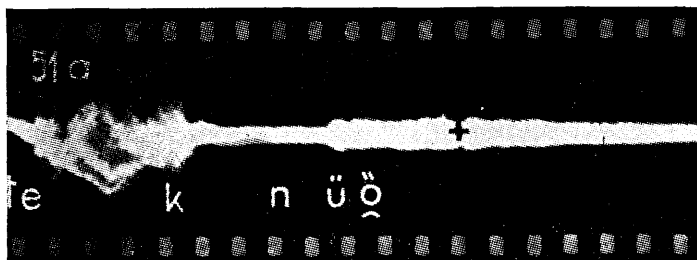
51. kép: $h^{\overset{17}{\circ}} \ddot{a} t^{\overset{26}{\circ}} a s z t e k n \ddot{u} \ddot{ö}$. Nyelvatlaskérdésre nyert felelet.

Figyelemre méltó a nyomásgörbe elején az ultrarövid \ddot{a} -hang (6 φ), mely a sármellékiek beszédében gyakorta előfordul, de csaknem mindig a *hát* indulatszó egyik röviden ejtett változatában. Az \ddot{a} -nak hangereje igen kicsi, amint az a környezethez való viszonyításból is kitűnik. Az $\ddot{u}\ddot{ö}$ -diftongus elemei között 5 db a különbség, és így eső irányú.

Időtartamértékek: $\ddot{u}\ddot{ö} = 26 \varphi$, $\ddot{u} = 10 \varphi$ és $\ddot{ö} = 16 \varphi$.

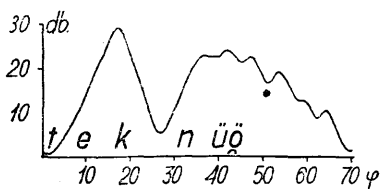
Az 51/a kép a *teknő* szó oscillogrammját ábrázolja. A *t* végének zöngettelen sávjával kezdődik a kép. Utána a széles amplitúdójú rész az *e*-t mutatja.

A *k* vonala után az amplitúdó ismét nagyobb lesz az *n* képzése közben, mely egybeolvad az \ddot{u} -vel. A diftongus \ddot{u} és $\ddot{ö}$ eleme között az oscillogrammon

is kis minimum mutatkozik (a képen + -tel jelölve). Az δ időtartama szemmel láthatólag hosszabb az \ddot{u} -nél.

52. kép: $t e k n \overset{29}{\ddot{u}} \overset{24}{\delta} \overset{19}{\ddot{o}}$. Az előbbi szó megismételt formája.

A diftongus nyomásalakulása teljes mértékben megegyezik az előzővel.

Időtartamértékek: $\ddot{u}\ddot{o} = 25 \varphi$, $\ddot{u} = 10 \varphi$ és $\ddot{o} = 14 \varphi$.

*

Az $\ddot{u}\ddot{o}$ -típusú diftongusok elemzése tehát azt mutatja, hogy emelkedő, lebegő és eső formában egyaránt előfordulnak. Statisztikailag legterheltebb a lebegő típus. Legkisebb az előfordulási esetek száma az eső típusoknál, melyek csak igen hangsúlyos helyzetben, s főleg izolált szavakban figyelhetők meg.

Időtartam szempontjából az első elem lehet igen rövid vagy rövid, a második viszont az ultrarövidtől a hosszúig terjedő skálában mutathat fel értékeket. A hangfelvételeken előfordult realizációk a 17–36 φ tartam-sávban helyezkedtek el. A rövid $\ddot{u}\ddot{o}$ -diftongusok középértéke: 19 φ , a hosszúké ($\ddot{u}\ddot{o}$): 31 φ . A rövid és hosszú formák egybefoglalása után a középérték: 25 φ . A monoftongikus realizációval szemben — melynek középértéke: $\delta = 17,2 \varphi$ — a diftongikus ejtés tehát ebben a kategóriában is jóval hosszabbnak bizonyult⁷⁷. BENKŐ LÓRÁND tétele, mely szerint „a magyar kettőshangzók két eleme általában együttesen tesz ki egy hosszú magánhangzónyi időtartamot” (NyK. 54, 1952, 40) és DEME LÁSZLÓ feltevése: „Szubjektív, de gépi mérésekkel még alá nem támasztott megfigyelésünk arra látszik mutatni, hogy a két tag összege, vagyis a diftongus teljes időtartama általában nem hosszabb egy hosszú magánhangzó időtartamánál” (A m. nyj. néhány kérdése, 64) — a sármelléki diftongusokra nem érvényes.

A hangnyomásmérések, kimogrammok és oscillogrammok tehát kiváló lehetőséget nyújtanak arra, hogy nyelvjárásainknak ezt a bonyolult kérdését: a diftongusok természetének megismerését objektív elemzésekkel tanulmányozzuk és mozdítsuk elő.

HEGEDŰS LAJOS

⁷⁷ Hosszabbnak találták a diftongusok időtartamát az azonos hangtani helyzetben levő monoftongusoknál a román nyelvben is (Cercetări experimentale asupra diftongilor românești. Studii și cercetări lingvistice, VI, 1955, 1–2, 7–24).